

روضِ عشق

(لیلیٰ مجنون - ہیر رانجھو عشقیہ داستان)

فقیر عبدالقادر عرف قادر بخش بیدل رحمۃ اللہ علیہ

مرتب

میرزا فتح علی بیگ شاہد

روضے عشق

(لیلیٰ مجنون - ہیر رانجھو عشقیہ داستان)

فقیر عبدالقادر عرف قادر بخش بیدل رحمۃ اللہ علیہ

مرتب
میرزا فتح علی بیگ شاہد

ناشر
بیدل یادگار کامیٹی

۱۴۳۰ھ/2009ع

ڪتاب جا حق ۽ واسطا محفوظ

ڪتاب جو نالو: روض عشق
شاعر: فقير عبدالقادر عرف قادر بخش بيدل رحمۃ اللہ علیہ
مرتب: ميرزا فتح علي بيگ شاهد
ڪمپوزنگ: فهيم احمد سولنگي
ڪمپيوٽر لي آئوٽ: نديم احمد سولنگي
ڇپيندڙ: سنڌيڪا اڪيڊمي، ڪراچي
ڇپائيندڙ: بيدل يادگار ڪاميٽي

ملھ: 60.00 روپيا

رابطي لاءِ

اختر درگاهي

سيڪريٽري

بيدل يادگار ڪاميٽي

درگاه بيدل بيڪس

روھڙي

فهرست

7	روضِ عشق
9	نشانِ زندگي
11	بيدل <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> جي تصوف جي منزل:
11	شاعري:
11	روھڙيءَ شھر جي ساراھ:
11	بيدل <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> نئين ٻوليءَ جو موجد:
15	قرآن مجيد جي آيتن مان استفادہ:
16	ليلي مجنون
	مجنون جو مڪتب ۾ داخل ٿيڻ ۽ مڪتب جو
24	نظارو:
26	عربيءَ ۾ قصہ ليليٰ مجنون
27	فارسيءَ ۾ قصہ ليليٰ مجنون
33	ترڪي زبان ۾ قصہ ليليٰ مجنون
35	سنڌ جا شاعر
36	سنڌيءَ ۾ قصہ ليليٰ مجنون
38	فارسي/اردو شاعر
39	اردوءَ ۾ قصہ ليليٰ مجنون
43	مغل بادشاھ
46	اضافو:

- 47 هير رانجهو
- 53 هير جو حُسن مسافر جي زباني:
- هير جو ٻيڙيءَ ۾ غضبناڪ ٿي اچڻ ۽ رانجهو جي
- 53 چهري تي نگاهه پوڻ:
- 61 منتخب قصه ليليٰ ومجنون
- 63 ترجمہ:
- 65 قطعہ در بيان عشق هير رانجهما
- 72 ڪتابيات
- 74 قطعہ تاريخ از: ميرزا دبیر حسين بيگ
- 75 هديو
- 76 حضرت عبدالقادر 'بيدل'
- 77 ڪلهوڙا حڪمران ۽ ٽالپر امير
- 77 • خدايار خاني ميان محمد سرفراز خان
- مير حسن علي ملقب به 'سرڪار دولت مدار'
- بن مير نور محمد خان بن مير مراد علي خان
- 77 (المتوفي: ۲۶ ربيع الاول ۱۲۹۵ھ)
- 78 • مير علي شير قانع ٺٽوي (۱۱۴۰ھ-۱۲۰۳ھ)
- 78 • شيوڪ رام 'عطارد' ٺٽوي (المتوفي ۱۱۹۶ھ)
- رضوي سادات
- سيد جان محمد شاه متخلص به 'مير' روهڙي
- 78 (المتوفي ۱۱۶۷ھ)
- مير ذوالفقار علي شاه 'شيدا' ٺٽوي (المتوفي:
- 79 ۱۶ رمضان المبارڪ ۱۲۵۲ھ)
- 79 • سيد امام بخش شاه 'فدوي' (المتوفي: ۱۳۰۶ھ)
- خواجہ آدم صفي الله 'صفي' مجددي مشهور به
- 80 'قيوم جهان'
- مير صابر علي شاه شڪر الاهي ٺٽوي (المتوفي
- 80 ۱۲۸۶ھ)

- 80 • مخدوم محمد ابراهيم 'خليل' تتوي (المتوفي: ۱۳۱۷هـ)
- 80 • محمد عارف 'صنعت'
- 80 • نواب غلام محمد خان لغاري تاجپوري (المتوفي: ۱۲۷۹هـ)
- پيران پاڳاره
- 81 • سيد علي گوهر شاهه 'اصغر' ۴ رجب ۱۲۳۱هـ - ۱۱ جماد الاول ۱۲۶۳هـ
- 81 • پير حزب الله شاهه 'مسكين' (۱۸ شوال ۱۲۵۸هـ - ۴ محرم ۱۳۰۸هـ)
- 82 • پير علي اصغر شاه
- 83 عڪس نسخ 'ليلي' و 'مجنون' بخط فقير غلام علي مسرور (نسخ اختر درگاهي)
- 84 عڪس صفحہ اول 'هیر و رانجھا' بخط فقير غلام علي مسرور (نسخ اختر درگاهي)
- 86 عڪس صفحہ آخر 'هیر و رانجھا' بخط فقير غلام علي مسرور (نسخ اختر درگاهي)
- 87 عڪس صفحہ اول 'هیر و رانجھا' بخط محمد محسن 'بيڪس'
- 88 عڪس صفحہ آخر 'هیر و رانجھا' بخط محمد محسن 'بيڪس'

روضِ عشق

هي ڪتاب سنڌ جي معروف صوفي شاعر ۽ نثرنگار فقير عبدالقادر بیدل رحمۃ اللہ علیہ جي چيل ليليٰ مجنون ۽ هير رانجهو جي منظوم عشقيه داستان متعلق آهي. اهي ٻيئي داستان فارسي زبان ۾ صنعتِ قطع ۾ چيل آهن. اهي قطعات پنهنجي نوعيت ۾ بي مثال آهن. بیدل رحمۃ اللہ علیہ جي شاعري بابت سنڌ جي جن مفڪرن ۽ دانشورن خيال آرائي ڪئي آهي اها اسين مقدم ۾ ڄاڻائي آيا آهيون. اميد ته اهي سونهري حرف هر دور جي طالب علمن ۽ محققن لاءِ مشعل راه بڻبا.

اهو رب پاڪ جو شڪر آهي جو اُن بیدل يادگار ڪميٽي جي واسطيدارن کي اها طاقت عطا ڪئي آهي جو پوري ڪوشش سان بیدل رحمۃ اللہ علیہ سائين جا افڪار سندس چاهيندڙن جي هٿن تائين پهچائڻ ۾ ڪامياب پيا ٿين.

بیدل رحمۃ اللہ علیہ فقير جي ذات ڪنهن تعارف جي محتاج ناهي. ليڪن اگر ڪو اديب ۽ شاعر پاڻ کي ادبي دنيا ۾ متعارف ڪرائڻ چاهي ته هو بیدل رحمۃ اللہ علیہ جي نظم و نثر کي ٻين ٻولين سان تعلق رکندڙ صاحبان علم تائين پهچائيندو ته يقيناً اُن منزل تي پهچندو جيڪا وڏي جاکوڙ کان پوءِ حاصل ٿيندي آهي.

سيد عبدالحسين شاه موسوي صاحب پنهنجي بزرگن جي نقش قدم تي هلي جيڪا جفاڪشي ڪندي بیدل رحمۃ اللہ علیہ جا نوادرات عوام تائين پهچائڻ لاءِ ڪوششن ۾ مصروف آهي اها

قابلِ صد تحسین آهي. پاڻ ۽ سندس رفقا ئي ڪار جن ۾ جناب
اختر درگاهي صاحب سر فهرست آهي. سنڌ ۾ سنڌي ادب جا
محسن آهن.

عشق، حياتِ انساني جو هڪ اهڙو سدا بهار باغ آهي جنهن
۾ خزان جو گذر ناممڪن آهي. انهي ڪري اسان ڪتاب جو نالو
”روضِ عشق“ مقرر ڪيو آهي. ”روض“ عربي زبان جو لفظ آهي
جيڪو حرف ”روضه“ جو جمع آهي. روضه معنيٰ باغ، سبزه زار ۽
روض معنيٰ باغ. جيئن ته هي ٻه داستان ڪتاب ۾ آيل آهن ان
ڪري ان حرف جو سهارو ورتو ويو آهي جيڪو جمع جي صيغہ ۾
اچي ٿو يعني روض.
اسان جي هي محنت اُميد ته عاشقن وٽ ٿاب پوندي ڇو جو
اهوئي سندن دل جو به آواز آهي.

فتح علي بيگ ميرزا

ٽنڊو آغاز حيدرآباد
120 اپريل 2009ع

نشانِ زندگي

سند جي عالمي شهرت حاصل ڪندڙ شاعرن ۾ فقير عبدالقادر بیدل هڪ نمايان مقام رکي ٿو. پاڻ جنهن گروه جو شاعر آهي اُن جو استاد الشعرا حضرت سيد عبداللطيف شاه ڀٽائي رحمۃ اللہ علیہ سردار آهي جنهن جي بيتن وغيره سان گڏ سندن نقش قدم تي هلندڙ شاعرن جو ڪلام به خاص و عام جي زبان تي رهي ٿو.

فقير عبدالقادر بیدل سال ۱۲۳۰ھ/ 1815ع ۾ جڏهن هن عالم فاني جي زمين تي پير پاتو. تنهن ويل سنڌ جو ٽالپر بادشاهه مير ڪرم علي خان ٽالپر ولد مير صوبدار خان ٽالپر هو. جيڪو ٽالپر گهراڻي جو پهرين شاعر بادشاهه هو جنهن جو سمورو ڪلام فارسي زبان ۾ آهي جنهن کي انجمن فارسي اسلام آباد شايع ڪرايو. سندس عهد حڪومت ۾ علم و ادب جي اهميت متعلق ڊاڪٽر عبدالمنجيد سنڌي پنهنجي هڪ مضمون ”ميرن جي دور جو علمي ادبي جائزو“ ۾ لکيو آهي ته:

مير صاحبان وڏا علم دوست هئا، ۽ شعر و شاعري سان سندن بيحد دلچسپي هئي. هو پاڻ به شعر چوندا هئا ۽ شاعرن ۽ عالمن جو وڏو قدر ڪندا هئا.^۹ هن مختصر الفاظن مان ان وقت جي علم ۽ عالمن جي قدرداني جي خبر پوي ٿي ۽ جڏهن مير ڪرم علي خان ٽالپر هن جهان کي الوداع چئي ٿو ته اهو سال ۱۲۴۴ھ آهي يعني ان وقت بیدل رحمۃ اللہ علیہ جي عمر تقريباً ۱۴/۱۳ ورهيه ٿئي ٿي. اها ئي اها عمر آهي جنهن ۾ قدرتي ذات

مليل عالم پنهنجي تعارف لاءِ ڪڏهن شعر چوندا رهن ٿا ته ڪڏهن جڳ مشهور شاعرن جا شعر پڙهي اُن جو تفسير ائين بيان ڪن ٿا ڇڻ ته اهو شعر هن جو ئي ٺاهيل آهي يا پاڻ اُن وقت موجود هئا جڏهن هي شعر چيو پي ويو.

اها هڪ فطري ڳالهه آهي ته اولاد پنهنجي مائٽ جي زندگي جي آربي هوندو آهي. خاص ڪري جيڪي صاحب علم عرفان جي منزل تي رسائي حاصل ڪندا آهن اُهي اهو ئي چاهيندا آهن ته سندن اولاد ۾ ڪو اهڙو ضرور املهه ماڻهڪ پيدا ٿئي جيڪو خلق خدا جي خدمت ۽ انسانيت جي اهميت جو پرچار ڪندڙ هجي.

تنهن ڪري هن ۾ ڪوشش ڪئي ته بيدل رحمۃ اللہ علیہ جو والد فقير محمد محسن درويشن جي صحبت ۾ رهي گهڻو ڪجهه حاصل ڪرڻ جي باوجود هُن اهو ميدان پنهنجي فرزند بيدل رحمۃ اللہ علیہ لاءِ ڇڏيو جنهن واقعي حياتيءَ جون منزلون طئي ڪندي سنڌي ادب کي مختلف عنوانن تي چيل نظم ۽ نثر جو اهو يادگار ذخيرو ڏنو آهي جنهن ۾ سنڌ جا تمام گهٽ شاعر ڀاڱي ڀائي آهن.

بيدل رحمۃ اللہ علیہ جي ڪلام ۽ سوانح تي گهڻو ڪجهه لکيو ويو آهي پر اسان فقط هنن ڪتابن مان بيدل رحمۃ اللہ علیہ جي ڪلام تي ڪيل خيال آرائي پيش ڪيون ٿا.

1- سنڌي شعر جي ڪسوٽي ليکڪ پروفيسر لوڪو مل درياهي سنگهه ڪيسواڻي. ڇپائيندڙ غلام محمد شاهواڻي هيڊ ماستر نور محمد هائي اسڪول حيدرآباد سال 1946ع

هن ڪتاب ۾ بيدل رحمۃ اللہ علیہ متعلق 96 صفحن تي حياتي ۽ ڪلام تي تبصرو ڪيل آهي. ڪتاب جي منڍ ۾ لکيو ويو آهي ته ”هي صاحب (پروفيسر ڪيسواڻي) هن نامڪٿي درويش جي ساراهه ۾ ڪونه اچي چٽڪيو آهي. پر سندس شعر جون خوبيون توڙي خاميون پڙهندڙن اڳيان ڇٽيءَ ريت پيش ڪيون اٿس.“

بيدل ﷺ جي تصوف جي منزل:

”بيدل صاحب درجي بدرجي تصوف جا سڀ ڏاڪا چڙهي وڃي مقصد جي چوٽ تي رسيو ۽ توحيد جو راز پوريءَ طرح پروڙيائين.“

شاعري:

فقير بيدل پنهنجي روحانيت جا راز پنهنجي دلچسپ ۽ رنگيلي شعر ۾ قلم بند ڪيا آهن. سندس نظم سندس جذبي ۽ احساس جو سچو اظهار آهي.
مثال:

نهنين حاجت پڙهڻ پڙها وڻ دي سک رمز وجود وڃاوڻ دي
اڪران دي وچ جوئي اڙيا عشق دي چاڙهي مول نه چڙهيا
اثباتي دا علم جو پڙهيا موج انهان سر، سانوڻ دي

روھڙيءَ شھر جي ساراه:

زہے لہری کہ چوں جنات عدن است سراپا مجمع آرام و امن است

بيدل ﷺ نئين ٻوليءَ جو موجد:

اڪثر ڪري سندس سنڌي غير رواجي آهي. سرائڪي لاڙيچڪي، پنجابي، هندي، اردو، فارسي، عربي سڀني ٻولين جا شبد آزاد نموني ۾ پنهنجي شعر ۾ ايڪاگر ڪيا اٿس. خاص ڪري سرائڪي ۽ پنجابي لفظ، محاورا ۽ نحوي بناوتون چوٽ طرح ڪتب آندا اٿس مختلف پرڳڻن جي شاعرن جا ڪتاب پڙهيائين، جدا جدا پرائتن جي سالڪن ۽ عاشقن سان ڏيڻ ويٺ ٿيس ۽ ساڻن ڪو عرصو له وچڙ ۾ رهيو اهڙي طرح پنهنجي واقفيت جو دائرو وڌائي وسيع ڪري نچ سنڌي کي هڪ رنگارنگي روپ ڏنائين، هڪ غير رواجي سنڌي ٻولي رچي ان ۾ پنهنجي ڪلام کي قلمبند ڪيائين. ان ڪري سندس سنڌيءَ

کي هڪ نرالي چهر ۽ دلچسپي آهي.“
 2- تذڪرو (سنڌ جي شعر و شاعري جي تاريخ) جلد ٽيون
 مصنف: لطف الله بدوي ڇپائيندڙ: آرايچ احمد برادر س
 حيدرآباد سال 52-1953ع

هن ڪتاب جي صفحہ 201 کان 248 تائين بيدل رحمۃ اللہ علیہ جي
 حياتي جو احوال ۽ مخصوص ڪلام ڏنل آهي. بيدل رحمۃ اللہ علیہ جي
 شاعري بابت هن حقيقت لکي آهي جيڪا هن ريت آهي.
 ”بيدل سائين جي تصنيفات جي ذڪر ۾ سندس شاعريءَ تي
 مفصل لکيو اٿم مگر دل گهري ٿي ته اڃا ڪجهه لکان. فقير
 صاحب سنڌي، سرائيڪي، هندي، پارسي ۽ عربي جو قادرالڪلام
 شاعر هو. اگرچہ شاعر جو لفظ ساڻس منسوب ڪرڻ خطا ٿي
 معلوم ٿئي. ڇو ته سندس پارسي شعر سڄو حڪمت الاهي سان
 ڀريل آهي. سندس شعر جي هر هڪ سٽ هدايت آهي. سنڌي يا
 هندي شعر ۾ به اهڙي فڪر ۽ اجتهاد آهي. جنهن ڪري کيس
 مفڪر چئجي ته به بجا آهي پنهنجي شعر ۾ چڱي تصوف جي هر
 نُڪتي تي عالمانہ سمجهاڻيون ڏنيون اٿس اتي علم اخلاق جا به
 درياھ وهايا اٿس.“

3- ديوان بيدل، مؤلف عبدالحسين شاه موسوي، ڇپائيندڙ:
 سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد سال 1954ع

موسوي صاحب بيدل رحمۃ اللہ علیہ جي غزل گوئي جي باري ۾ لکي ٿو:
 ايران ۽ هندوستان جي فارسي ۽ اردو شاعرن گهڻو ڪري
 معشوق جي حسن جي تعريف سان گڏ سندس نان بيوفائي، ظلم،
 ستم، جور ۽ جفا جي به شڪايت ڪئي آهي، پر بيدل جي ڪلام
 ۾ شڪوه شڪايت جي بوءِ به ڪانهي. البت عشق جو اظهار
 ڪيو اٿس. ڇاڪاڻ ته عشق کي نعمت سمجهي ٿو ۽ عشق جي
 تلقين ڪري ٿو.

اسين مثال ٿا پيش ڪريون.

عشق سندو آثار نڪي ڳجهو رهندو.

بره سندو بيمار نڪي ڳجهو رهندو

ديد بازن کي جڳ ۾ جائي. عشق ڪندو اظهار

بيدل عشق کي عار نه ڄاڻج. ڏيندءِ مرد ميار

عشق دي حالت جنهن سر آئي. ڪرسي هميشه وحدت وائي

عشق اناوي حجاب ”هو“ دا. سر صحي سمجهاوي

بيدل بره دي ڪيل تون بازي پڇ طلسم دوشي دا غازي

عشق دا تڪڙا تاب. ڪثرت نون هڪ پل وچ کاوي

عشق مرثيه جو جزو لايشف آهي. چاڪاڻ ته مرثيه جيلغوي

معني اها ڪئي وئي آهي ته اهو شعر جنهن ۾ مرث واري جاڳڻ

اهڙي انداز سان بيان ڪيا وڃن جو ڀڄندڙن جي دل تي اثر ڪري

اسان جي خيال ۾ اهوئي مرثيه ڪامياب آهي جنهن جي هڪ

هڪ حرف مان عشق پنهنجو مڪڙو ايئن پستائي جو ڀڄندڙ يا

پڙهندڙان حقيقت تائين پهچي ته جنهن جي ياد ۾ مرثيه چيو ويو

آهي اهو سندس سامهون موجود آهي ۽ اهو عنصر اسان کي بيدل

رح جي چيل اُن مرثيه ۾ ملي ٿو جيڪو هن غلام محمد جي ڏک ۾

آلاپيو آهي هي مرثيه عربي زبان ۾ چيل آهي جنهن جو ترجمو

اصل اشعار سان ديوان بيدل جي ص 34-35 تي ڏنل آهي. ترجمو

سيد عبدالحسين شاه موسوي صاحب اهڙو ته پردرد انداز ۾ ڪيو

آهي جو شايد ئي ڪو اهڙو ترجمو ڪري سگهي ها. لهنذا اسين

اهوئي ترجمو ڏئي رهيا آهيون.

1- اي منهنجا پاءُ تون ڪٿي آهين. آئون ڪٿي آهيان.

بيشڪ زماني اسان جي وچ ۾ جدائي وڌي آهي.

2- اسان کي تنهنجي جدائي جي طاقت (سهڻ جي) نه آهي. پر

قادر جي رضامندي کي اسان قبول ڪيو (راضي رهيا سون).

3- هڪ زمانو (ڪو وقت هو جو) تون اسان سان اُنس ڪندڙ هئين.

(محبت وڌيندڙ هئين) هاڻي تون اسان سان فقط تصور ۾ آهين

يعني فقط اسان کي سندءِ رڳو خيال رهيو آهي.

4- جدائي جي ڏينهن کان وٺي منهنجي اک مان سندن فراق
(وچوڙي) سبب ارمان ۽ غم جا ڳوڙها جاري آهن.

5- مون خيال ڪيو (پانيو) ته تون آسان کان جدا نه ٿيندين،
پر تون اوچتو اسان کان ڌار ٿي وئين.

6- توکان پوءِ مون کي زماني امتحان وٺندي (آزمائيندي)
غمن جا تير اُڇلائي هنيا.

7- مون کي طاقت نه آهي اُن زندگيءَ جي ڪشادي ڪرڻ
جي جيڪا مون تي تنگ ٿي ويئي آهي، اُن حال (حالت)
جي ياد ڪرڻ سان، جنهن ۾ اسين گڏ هئاسون.

بيدل عليه السلام کي فن تاريخگوئي ۾ ته ڪمال حاصل هو ليڪن
صنعت اقتباس (اهو شعر جنهن ۾ قرآن مجيد جي ڪا آيت يا جزو
آيت يا وري ڪا حديث نبوي صلى الله عليه وسلم بيان ڪيل هجي) ۽ صنعت عقد
(اهو شعر جنهن ۾ قرآن مجيد جي آيت، حديث نبوي صلى الله عليه وسلم، ارشادات
آئم معصومين يا ڪنهن مفڪر جو قول ائين نظم ڪيل هجي
جو پڙهندڙ کي ڄاڻ پوي ته آيت آهي يا حديث، ارشاد آهي يا قول)
کي نظم ڪرڻ ۾ پاڻ مجابو اٿس. ڪيترن ئي شعرن ۾ اهي
صنعتون موجود آهن. مثلاً حضرت علي عليه السلام جي ارشاد: ”سلوني
قبل ان تفقدوني“ ترجمو: (جيڪي: پڇڻو هجيو پڇيو ان کان اڳ
جو آئون اوهان کان هليو وڃان) فقير صاحب مذڪوره ارشاد ڏانهن
هيئن اشارو ڪيو آهي.

مَسْجِهَ سراسر مِر سلوني

آهين تون نور نيارو-

حضرت امام علي جي ارشاد: مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ
(جنهن پنهنجو پاڻ کي سڃاتو تنهن پنهنجي رب کي سڃاتو) کي
هيئن بيان ڪري ٿو:

مَنْ عَرَفَ جَوْكَرَ نَظَارُو

بيدل اڪڙيون ڪول

قرآن مجید جي آيتن مان استفادہ:

أَوْنَهِي هُنَّ اسرارَ جي جنين پُرجهي مام
وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ¹ آيا ۾ آرام
عارف ٿيا علام بيخودي باب پڙهي
(وحدت نام بيت 32)

سدا ڪن سبحان جي منجهان ڀرت پچار
وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ² عارف اِن آچار
تئين جي تنوار جڏا رُوح جياريا
(وحدت نام بيت 39)

هَمَّ كِي هڪ ڄاڻ تون، تنهن ۾ شڪ نه ڄاڻ
ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ فِيهِ³ هر جا حق سڃاڻ
جاڏي ڪاڏي ڄاڻ، موجودي محبوب جي
(وحدت نام بيت 56)

مرٽئون اڳي جي مَرِين، تہ مَتُو چونءَ ڪين
وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ⁴ سچ ساڻ يقين
قربدار ڪڏي نه، محبت وارو مات ٿئي
(وحدت نام بيت 72)

طهورا تحقيق جو جنين پيتو جال
وَسَقُفُهُمْ رَبُّهُمْ سَرَّابًا طَهُورًا⁵ نانگا ٿيا نهال

¹ سورة بقره آيت 62 ترجمہ: ۽ نہ (قيامت ۾) مُنن تي ڪنهن قسم جو خوف هوندو ۽ نہ رنجيده هوندا۔

² سورة نجم آيت 3 ترجمہ: ۽ هو تہ (پنهنجي) نفساني خواهش سان ڪجهہ ڳالهائي نٿي نہ ٿو۔

³ سورة بقره آيت 2 ترجمہ: هي اهو ڪتاب آهي جنهن ۾ شڪ جي گنجائش نہ آهي
⁴ سورة بقره آيت 54 ترجمہ: ۽ جيڪي ماڻهو الله جي راہ ۾ ماري ويا اُنهن کي ڪڏهن مُثل نہ چئجو بلڪ (اهي ماڻهو) جيئرا آهن مگر توهين (انهن جي زندگي جي حقيقت جو) ڪجهہ بہ شعور نہ ٿا رکو۔

⁵ سورة دهر آيت 21 ترجمہ: ۽ هنن جو پروردگار مُنن کي نہايت پاڪيزه شراب پياريندو۔

حاصل ڪري حال، ڦاٽون ڇڪا ڪاڙهي

(اڀيات سنڌي بيت 20)

بيدل فقير جي تصنيف وٽاليف متعلق جيڪا خيال آرائي
سيد عبدالحسين موسوي ديوان بيدل جي ص 88 تي ڪئي آهي
آسين به ان ئي خيال جا حامي آهيون۔ شاه صاحب لکي ٿو:

”فقير صاحب متضاد خويين جو مالڪ هو۔
جيڪڏهن هو عاشق هو ته ساڳئي وقت هڪ زبردست
عالم به هو۔ هڪ طرف محبت ۾ مستانو هو ته ٻئي طرف
شرعي علم ۽ فقه ۾ فرزانو هو۔ صوفي هو پر شريعت
جي حڪمن جو پورو پورو پابند هو۔ شاعر به هو ۽ نثر
نويس به۔ سندس سوانح حيات جي مطالع کانپوءِ
تصور به مشڪل ٿي پوي ٿو ته هن بزرگ ڪيئن عشقي
زندگي کي گذاريندي علم طب، انشا پردازي، علم فقه
۽ تصوف جي ٽڪتن ۽ دقيق مسئلن بابت ڪتاب
لکيا هوندا۔“

اها حقيقت آهي ته فقير بيدل جيڪي ڪجهه لکيو آهي
اهو ان عشق حقيقي جو معجزو آهي جيڪو هن کي قدرت کان
ملييل هو۔ اگر زير نظر ڪتاب ۾ ٻنهي قصن هير رانجهو ليلي
مجنون کي دل سان هنڊائي پڙهيو ته اسانجي مٿين دعوي جو دليل
سامهون اچي ويندو۔

ليلي مجنون

ليلي مجنون سرزمين عرب جي عشقيه واقمن مان هڪ اهڙو
واقعو آهي جنهن جي اڄ به شهرت آهي۔ هن داستان جو تعلق
قيس بن ملوح بن مزاحم معروف به مجنون سان آهي جنهن جي
وفات جو سال ۸۰ هجري آهي^۰ جنهن مان ظاهر آهي ته حضرت

^۰ بلوچ نبي بخش، ڊاڪٽر: مشهور سنڌي قصا (ٻاهريان قصا ۽ عشقيه داستان)، ص 21

امام علي ابن الحسين عليه السلام جي عهد امامت ۾ قيس جهنگن ۽
بياپانن جي واري سرتي وسائيندو عشق جي چوٽ جي سٺ نه
سهي پاڻ ته دنيا مان هليو ويو مگر سندس ناڪام عشق جو افسانو
سندس ئي عشق جي مشهور قصي کي بيان ڪندڙن کي ادبي دنيا
۾ ائين ته روشناس ڪرايو ڇڻ ڪه اهي شاعر-سندن شاهڪار ۽
ليلي مجنون هڪ ٻي جي لاءِ لازم و ملزوم آهن ۽ رهندا۔

هي واقعو عربي زبان جي ڪتاب اعلام النساء، ج ۳، ص
۱۳۷۲ کان ۱۳۷۱ تائين درج ڪيل آهي جڏهن ته فارسي زبان
جي شاعرن هن قصي کي ايتري اهميت ڏني جو هر يگانہ روزگار
شاعر اُن کي پنهنجي ڪلام جو طره امتياز بنايو
علي اڪبر دهخدا جي لغت نام ۾ لفظ 'ليلي' جي معني
هيءَ آهي

ليلي (ل لا) (اخ) بنت سعد بن ربيعة معشوقه قيس بن ملوح
بن مزاحم معروف به مجنون ليلي۔

اردو دائره معارف اسلاميه^۱ ۾ لفظ 'مجنون' جي معنيٰ:

مجنون: عربي، فارسي، ۽ ترڪي ادبيات ۾ المجنون يعني
اُهو شخص جنهن تي جنن جو سايه هجي۔ ”ديوانه“ جو لقب
خاص طور تي قيس بن الملوح (بين راوين جي نزديڪ هن جي
پيءَ جو نالو مُعاذ هو) جي لاءِ استعمال ڪيو وڃي ٿو۔ يعني بنو
عامر بن صعصعه جو مجنون جنهن جي ليلي سان عشق جو افسانو
تمام اسلامي دنيا ۾ مشهور آهي هي ليلي بنت سعد به انهي قبيلي
جي هڪ عورت هئي، چيو وڃي ٿو ته قيس ۸۰هه جي قريب فوت
ٿيو۔

مجنون لفظ جي معنيٰ ڏيندي آخر ۾ هيءَ حقيقت بيان
ڪئي وئي آهي!

صحرائي عرب جي هن داستان عشق کي فارسي زبان جي

رومانوي ۽ صوفيانه شاعري جو هڪ مقبول عام موضوع بنائڻ جو ڪم سڀ کان پهرين نظامي گنجوي شروع ڪيو جنهن جي خمسہ ۾ ليليٰ مجنون ٽين مثنوي آهي۔ فارسي ادبيات ۾ انهي نالي ٻيون مشهور ترين مثنويون امير خسرو دهلوي جامي ۽ هاتفي جون آهن۔ ترڪي ۾ حمدي به ليليٰ و مجنون جو قصہ نظم ڪيو آهي۔

صوفي مصنفين جي نزديڪ مجنون هڪ اهڙو روح آهي جيڪو درد و غم، استغراق ۽ ترڪ لذات جي وسيلي سان وصال الاهي جو آرزو مند آهي۔

اسانجي سنڌ ۾ هي واقعو ايران مان ايندڙ انهن شاعرن ذريعي پهتو جيڪي خصوصاً مغلن جي دؤر حڪومت ۾ اچي ٿي ۾ رهيا۔ اُن وقت نٿو سنڌ جو اهو علمي ۽ ادبي مرڪز هو جنهن جي شاعرن متعلق ڪتاب ’مقالات الشعراء‘ ۽ ڪتاب ’تڪلمہ مقالات الشعراء‘ قابل احترام اديبن ۽ شاعرن لکي ايندڙ نسلن جي رهنمائي ڪري ڇڏي پر اُن هوندي به ڪيترا مشهور معروف شاعر رهجي ويا جن جو تذڪرو بهرحال مختلف ڪتابن ۾ ايندو پيو رهي۔ ۽ جيئن جيئن اسانجو ادب ترقي جون منزلون طئي ڪندو رهندو تيئن اهڙن ناميارن شاعرن کي اسان جا محقق صاحبان گوشه گمنامي مان ڪڍي عوام الناس کي انهن جي ادبي شاهڪارن کان فيضياب ڪرڻ جو موقعو فراهم ڪندا رهندا۔ فارسي زبان جا ايراني شاعر ته بيان طرازي ۾ ڀڄي طول ۽ رڪن ٿا مگر سنڌ جي شاعرن پنهنجي قدرتي مليل ذات ذريعي جن عشقيه داستانن کي عوام آڏو پيش ڪيو آهي. انهن مان ڪڇ جوشاعر سيد فاضل شاه به آهي جنهن ۳۷ رمضان المبارڪ ۱۱۲۶ھ ۾ هن واقعي کي نظم ڪري اختتام جي سرويءَ پهرائي۔ وري خليفه عبدالله نظاماڻي بن خليفه محمود (المتوفي ۱۲۶۷ھ)، ڪڙه گهنور تعلقي گوني جي ويٺل سن ۱۲۰۸ھ هجري ۾ نظم جي صورت ۾ هي واقعو بيان ڪيو آهي۔ ۱۱۲۶ھ کان ۱۲۰۸ھ تائين

۷۵ سال جو عرصو نه ٿو بيهي جيڪو ڊاڪٽر بلوچ صاحب ڪتاب مشهور سنڌي قصا جي صفحا 22 تي ڄاڻايو آهي۔
 ۱۱۲۶ھ کان ۱۲۰۸ھ تائين ۷۲ سال ٽين ٿا۔ اگر ۷۵ سال ۱۲۰۸ھ مان گڻ ڪجن ٿا ته ۱۱۳۳ھ سال بيهي ٿو۔ اگر ۱۱۲۹ھ سان حساب لڳايون ٿا ته ۷۵ سال ظاهر ٿين ٿا۔ جيئن ته ڪتاب ۾ سال ۹ صحيح نموني سان ڇپيو ناهي ان ڪري ڪو حتمي فيصلو نه ٿو ڪري سگهجي۔

۱۲۰۸ھ تائين اگر تاريخ جو مطالعو ڪريون ٿا ته اها ڳالهه واضح ٿيو وڃي ته سنڌ تي ۱۰۰۰ھ (92-1591) تا ۱۱۵۱ھ (38-1837ع) مغل گورنرن جو راج رهيو آهي. هن ۱۵۱ سالن ۾ علم وادب جي ترقي ٿي آهي۔ اها ڳالهه آهي ته اسانجي نامور شاعرن ۽ اديبن پنهنجي ادبي محنتن سان ڌارين ٻوليءَ کي ته ورسائي پنهنجي ڌرتيءَ جي آمله ماڻڪن کي ايترو ته هيٺ ڪيو جو ميان سرفراز خان ڪلهوڙي جو هي شعر پڙهي اچرج ٿي لڳي:
 سرفراز اهل سنده کس شعرت نبي فهمد
 به بند ايس دسته گل رابر اهل صفاهان بر

ترجمہ: آي سرفراز اهل سنڌ تنهنجو شعر نه ٿا سمجهن، تنهن ڪري پنهنجي اشعار جو بند ٿيل گلدستو اصفهان (ايران) کڻي وڃ^۱

ميان سرفراز خان عباسي سنڌ جي تخت حڪومت تي ۱۱۸۶ھ ۾ ويٺو جڏهن ته حضرت شاهه عبداللطيف رحمۃ اللہ علیہ هن فاني جهان ۾ ۱۱۰۱ھ ۾ پير پاتو آهي ۽ ۶۳ ورهين جي ڄمار ۾ ۱۱۶۵ھ ۾ برقعو مٿيائين هن عرصه ۾ شاهه صاحب پنهنجي بيتن ذريعي سنڌي سڃاڻڻن کي علم وادب جي انهي نعمت سان مالا مال ڪيو جنهن کان ميان سرفراز محروم رهجي اهڙي شڪايت

ڪئي آهي۔

هن بحث جو مقصد ايهو آهي ته ڇا ۱۵۱ سالن ۾ ڪوبه اهڙو شاعر پيدا نه ٿيو جيڪو سنڌي زبان ۾ عوام کي ڪو تحفو ڏئي سگهي ها؟ يقيناً اهڙا صاحبان علم ضرور هوندا مگر اهي ڪنڊ ڪڙچ ۾ خاموش رهي ادبي خدمتون سرانجام ڏيندا رهيا تڏهن ته لطف الله بدوي صاحب پنهنجي تصنيف ڪيل ڪتاب تذڪرو ۾ لکيو آهي:

”آءٌ حيران ٿي ويس جڏهن ڏٺم ته سنڌي شاعري هڪ بحري پايان آهي مصيبت ته اها هئي جو گذري ويل بزرگن جا حالات مستند روايتن سان هن وقت ملڻ گهڻو مشڪل ٿي نظر آيا۔ مگر منهنجي همت تائيد غيبي سان هن بحري ڪنار کان مونکي ٻاهر وٺي آئي. ٽيون جلد تيار ٿي ويو. ڪتاب جي وڏي وچڙ سبب باقي بزرگن جو احوال جيڪڏهن حياتي مستعار باقي رهي ته چوٿين جلد ۾ ڏيندس۔“^۰

مقصد ته شعرن جا موتي ته گهڻا ئي آهن پر آهن جو سڀن جي پيٽ ۾. سو اُنکي ڇا ڪجي۔ ڊاڪٽر بلوچ صاحب کي قسمت سان ڪڇ جي علائقي مان سن ۱۲۷۵ھ جو لکيل قلمي نسخو فاضل شاهه جو ليليٰ مجنون وارو قصو دستياب ٿيو جنهن جو ذڪر ڪتاب ۾ آيو آهي. مرقع ليليٰ مجنون سال 1885ع ۾ مرزا محمد هادي رسوا لکيو آهي. جيڪو نظم ۽ نثر ۽ تمام خوب انداز سان بيان ٿيل آهي. پنهجي جي انجام بابت مصنف لکي ٿو ته ليليٰ جي موت جي خبر مجنون کي جڏهن وادي نجد ۾ پيئي ته رڻندو پڻيندو ليليٰ جي محل ڏانهن روانو ٿيو ۽ هڪ هڪ کان ليليٰ جي قبر بابت پڇڻ لڳو پر ڪنهن نه ٻڌايس. آخر ڪار پاڻ ئي ليليٰ جي قبر ڳولي لڌائين جڏهن قبر تي پهتو ته دل گواهي ڏنس ته اِها ئي ليليٰ جي قبر اٿئي ته قبر کي ڏسي هي شعر پڙهيائين

ارادو اليخفوا قبر عن محبها

وطيب تراب القبر ولي على القبر

ترجمه: ۽ ماڻهن چاهيو ته هن (ليلي) قبر کي ان جي محب (عاشق) کان لکايون. مگر خاک قبر جي خوشبو اُنجي قبر تائين رهنمائي ڪئي.

۽ اهوئي شعر پڙهندي پڙهندي پرينءَ جي پيرانديءَ پساہ ڏئي ليلي جي ڀرسان قبر جي پاڪر ۾ ويڃي آرامي ٿيو. -مجنون عالي دماغ شاعر هو. -سندس هي عربي نثر ۾ جواب ۽ شعر ڪيڏا نه پيار پريا حقيقي حقيقت عشق جو اظهار پياڪن.

الف: امر على الديار ديار ليلي اقبل ذالجدار و ذالجدار

وصاحب الديار شغفن قلبي ولكن حب من سكن الديار

ترجمه: جڏهن آئون گهرن وٽان لنگهان ٿو ته ليلي جي گهر کي چمان ٿو. -ڪڏهن هن ديوار کي ڪڏهن هن ديوار کي انهن گهرن ۽ ديوارن منهنجي دل کي ناهي لٽيو بلڪه انهن جي محبت ۽ دوستي منهنجي قلب کي لٽيو آهي جيڪا انهن گهرن ۾ رهي ٿي. انهي ڪري محبت جي اثر ۾ هنن ديوارن کي چمان ٿو. ①

ب: نذر على لئن عادوا وان رجعوا

لازمعن طريق التفت ريحانا

ترجمه: مون پاس پاسي آهي ته اگر هي واپس اچي ويو ته تفت جي راه ۾ ريحان جا گل پوکيندس. -تفت اهو علاقه آهي جنهن جو تعلق ليلي ۽ مجنون جي مشهور قصه سان آهي، ليلي ان سرزمين تي سڪونت پذير هئي ۽ هي شعر مجنون عامري جو آهي. ②

① ڪتاب اسلام مين مقام قرآن و عترت 193 ص 194 مصنف آيت الله آقائي شيخ علي شاهرودي مترجم سيد محمد حسين زبدي الباهروي. ناشر مصباح القرآن ترست لاهور

② ڪتاب خماسه حسيني ص 23/24 آيت الله شهيد مرتضي مطهری. مترجم ڊاڪٽر سهيل بخاري. ناشر دار الثقافة الاسلاميه.

جيتري قدر فارسي زبان ۾ ايراني شاعرن جي هن ڏس ۾
ڪارگذاري ڪيل آهي اها تعجب خيز آهي. ناميارن ايراني
شاعرن هن قصي کي مختلف طريقن سان بيان ڪيو آهي. چوٿين
صدي جي آخري دور ۾ بابا طاهر همداني عارف معروف هن
داستان عشقي کي داستانِ حُب خالص ۽ عشق متبادل قرار ڏيندي
چيو آهي:

چه خوش بي مهربانيه دوسر بي که يکسر مهرباني درد سربى
اگر مجنون دل شوریده اى داشت دل لیلی از آن شوریده تربى

علي اڪبر دهخدا پنهنجي تحرير کي جنهن اشعار سان مُزين
ڪيو آهي انهن ۾ هي خوبصورت قطع به آهي:

گفت با لیلی خلیفه کایں توی کز توشد مجنون پریشان و غوی
از دگر خوبان تو افزون نیستی گفت خامش چون تو مجنون نیستی

اهڙيءَ ريت هي عشقيه داستانِ ادب جي جان بنجڻ شروع
ٿيو تان جو نظامي گنجوي هڪ مثنوي ”عشقنامه ليلي و مجنون“
لکي جيڪا مڪمل ليکي وڃي ٿي. سنه ۵۸۴ھ ۾ سندس لکيل
مثنوي جا ۴۴۵۰ بيت آهن. بس، هن مثنويءَ جو منظر عام تي اچڻ
ڇا هو جڏهن ته محفلِ ادب ۾ هڪ اهڙي شمع سخن روشن ٿي وئي
جنهن تي عالي دماغ شاعر پروانه وار ڦرندا رهيا ۽ ڏسندي ئي
ڏسندي ۵۰ کان وڌيڪ سرسبز و شاداب گل مثنوين جي روپ ۾
ڪڏهن بوستانِ حسن تہ ڪڏهن گلستانِ ادب ۾ پنهنجي سُرهاڻ
پکيڙڻ لڳا.

نظامي گنجوي جي ۴۴۵۰ بيتن جي مثنوي انهيءَ وٺ جي
مثال آهي جنهن جون تاريخون تڙ کان طاقت وٺي ايتريون تہ زور آور
ٿي ويون جو آسمان جي ٻلندي کي ڇهڻ سان گڏوگڏ زمين بوس به
اهڙي طرح ٿيون جو ڏسڻ وارا انهن کي ئي ڏسندا رهيا ۽ تڙ ڏانهن

ڪنهن ڌيان تي نه ڏنو. مقصد ته اصل واقعو ايترو شعرن جي وچ ۾ اهڙو لکي ويو جو حقيقت ئي مشڪوڪ ٿي وئي جنهن جو اظهار ڊاڪٽر بلوچ صاحب هيئن ٿو ڪري:

”عالم جي راءِ ۾ ”مجنون“ محض ليليٰ مجنون“ افساني جو هڪ خيالي ڪردار آهي.“ (ڪتاب مشهور سنڌي قصا ص 21)

ليڪن سنڌ جي سدا حيات شاعر حضرت عبدالقادر بیدل هن عشقيہ داستان کي حقيقي روپ ۾ بيان ڪري هڪ سچي عشق جي پٽ رکي ڇڏي. ڊاڪٽر بلوچ صاحب مجنون جي وفات جو سال ۸۰ھ ڄاڻايو آهي، ۽ بیدل سائين جي چيل قصہ ۾ مجنون جي عشق جو آغاز اُن وقت ٿئي ٿو جڏهن هن جي پيءُ کيس مڪتب ۾ علم پرائڻ ويهاري ٿو جتي اتفاق سان ليليٰ به علم حاصل ڪرڻ اچي ٿي. ٻئي مڪتب ۾ روبرو ويهن ٿا. دل دل سان ملي وئي. ۽ عشق حسن جي ڪمان مان فراق جو تير ڇڏيو جيڪو ٻنهي جي دلين کي زخمي ڪندو غائب ٿي ويو. اسانجي خيال ۾ مجنون جي عمر ڄمڻ کان مرڻ تائين ويهه يا ٻاويهه ورهيه آهي. ڇاڪاڻ ته اهاڻي اها ڄمار آهي جنهن ۾ خصوصاً عاشقن جو دل و دماغ پنهنجي وس ۾ نه هوندو آهي. جيئن سائين بیدل فقير جو فرزند ۲۳ ورهيه زندگي جا چمن عشق جي گلن کي ڏئي گنبي کي سدا بهار گل بنائي ويڃي جنت جي باغن کي وسايائين. ساڳيءَ ريت مجنون به ۵۹ھ ۾ هن جهان ۾ پير پائي عشق جي ناڪامي برداشت نه ڪري ساهه ڏئي سائين جي نذر ڪري ڇڏيائين. بیدل سائين جي چيل قطعہ جا ڪُل ارڙهن بيت آهن. جنهن جي آغاز ۾ اهو ڏسايو ويو آهي ته عاشقن جو وڏو مرتبو آهي ۽ هنن جا قصہ جڳ جهان ۾ احسن القصص (تمام بهترين قصا) آهن. جن قصن ۾ جيئن مجنون جو قصو بي مثال آهي تيئن مجنون پڻ باڪمال هو.

مجنون جو مڪتب ۾ داخل ٿيڻ ۽ مڪتب جو نظارو:

بود در مڪتب ووصف هر دو مقابل
يڪدگر دريڪي صف کودکان دردگر دوشيزگان
اتفاقاً قيس غمزده دران مڪتب نشست
روبروی رخت ليليٰ نام رشک گلرخان

پنهني جو آمهون سامهون ويهڻ، هڪ ٻي کي ڏسڻ گويا قيامت
هئي.

مظهر نور مقدس ديدہ وازخود برفت
ميل ازهر دو طرف گردید در عالم عيان

نتيجو اهوئي نڪتو جنهن جو بيان قطعہ ۾ ٿيل آهي۔ انجام
پنهني جو مٽيءَ ماءُ حوالي ٿيڻ تي ٿيو۔ ڊاڪٽر بلوچ صاحب مٽي
ڄاڻايل ڪتاب ۾ لکيو آهي ته مجنون جي پيءُ ليليٰ جي پيءُ کان
سڱ گهريو ته جيئن مجنون ۽ ليليٰ جي شادي ٿي پر ڏيءَ جي پيءُ
جي انڪار تي، قيس، ليليٰ جي عشق ۾ ديوانو ٿي پيو ۽ بريابان
ووڙيندو ليليٰ، ليليٰ پڪاريندو رهيو ۽ انهيءَ ڪري مجنون
(ديوانو) جي لقب سان مشهور ٿيو۔ انهيءَ عشق ۽ ديوانگي واري
حالت ۾ ۸۰ھ ۾ وفات ڪيائين، تقريباً اهوئي بيان فارسي ۽ اردو
نظم ۽ نثر نگارن ڄاڻايو آهي.

بيدل سائين قيس جي مڪتب ۾ ويهڻ وقت ڄمار ڏهه سال
ڏسائي آهي۔ ۽ اهو به سچ آهي ته ڏسندي ئي ڏسندي هنن جي عشق
جو داستان محبت جي آسمان تي چنڊ بنجي جرڪڻ لڳو جنهن
کان ڪوبه بي خبر نه هو ليليٰ جي ماءُ ڏيءَ کي مڪتب مان اٿاري
ڇڏيو ۽ ڏيءَ گهي نصيحت ڪندي رهي ته اهو سڀ ڪجهه دل تان
وساري ڇڏ ۽ جهان ۾ رسوا نه ٿي مگر ليليٰ اهوئي جواب ڏنو ته اهوئي
ته منهنجي وس ۾ ناهي۔ مجنون ۽ ليليٰ جي شادي وارو بيان رڳو

قصہ کي رنگين بنائڻ جي لاءِ آهي۔ ورنہ اُنجي کا حقيقت نہ آهي۔ بيدل فقير صاحب جي چيل قطعہ سنڌي زبان جي اُنهن شاعرن جي ڪلام کان مٿانهين آهي جن فارسي زبان ۾ قابل قدر شاعري ڪئي آهي هن حقيقت کان انڪار نہ ٿو ڪري سگهجي تہ جيئن اسين سنڌي ٻين زبانن جي شاعرن ۽ نثر نگارن جي قدر افزائي ڪندا آهيون تيئن ورلي ڪنهن ڌارين ٻوليءَ واري اسانجي شاعر جي محنت جو اعتراف ڪيو هجي. ليڪن محترم عبدالقيوم صاحب صاحب جا هي الفاظ سونهري حرفن سان لکڻ جهڙا آهن:

”مرتضائي جو هي ’دوازدہ بند‘ لاجواب آهي۔ ڪاش هي شخص (محتشم) ڪا شيءِ جي ڏينهن ۾ هجي ها تہ کيس پتو پوي ها تہ سنڌ ڌرتيءَ اهڙا سپوت پيدا ڪيا جيڪي اهل زبان نہ هوندي بہ اهل زبان سان برميچي ٿي سگهيا. هنن جي ڪلام ۾ معنوي ۽ صوري خوبيون سان گڏ فصاحت ۽ بلاغت جا دريا موجزن آهن.“^۱

هن حقيقت کان تہ شايد ئي ڪو سخن فهم انڪار ڪري تہ شعر شاعر جي دل جو آواز ناهي۔ شعر شاعر جي اُن ڪيفيت کي ظاهر ڪري ٿو جيڪا دل جو آواز بنجي زبان تي اچي ٿي، پوءِ اُن کي سمجهڻ وارا بہ اهڙا ئي دل وارا گهرجن۔ سيد عظيم الدين نٿوي ڪهڙي نہ بهترين پيرايہ ۾ پنهنجي شاعري جو تعارف ڪرائي رهيو آهي.

نہ فہم اہل قلم، حرم اہل دل فہم
کہ حرف مَن نبود کار کلک، کار دل ست

^۱ صائب عبدالقيوم: ثابت علي شاہہ شخصيت ۽ شاعري، ص 143.

صائب صاحب جو شمار نہ رڳو سنڌ جي نامور اديبن ۾ ٿئي ٿو بلڪ پيشي جي لحاظ کان هو حيدرآباد جو هڪ نامور وڪيل پڻ آهي. سنڌي، عربي، فارسي، اردو زبانن تي ڪافي عبور رکي ٿو. علم عروض تي سندس لکيل ڪتاب ”عروض جا اهڃاڻ“ قابل تعريف آهي. هن وقت حيدرآباد جي ادبي تاريخ لکي رهيو آهي. جيڪا تحقيق جي ميدان ۾ محققن لاءِ نوان موڙ پيدا ڪندي.

بغير ايل دلش مشترى نه خواهد شد
 كه ايس متاع گران مایه از ديار دل ست

ليلي مجنون جو قصه مختصر مگر جامع جيڪو فقير بيدل
 سائين نظم ڪيو آهي يقيناً اُن کي اهل قلم نه سمجهي سگهندا
 بلڪ اُن جا حرف اهل دل سمجهندا انهيءَ ڪري جو اهو ڪلڪ
 جو ڪمال ناهي بلڪ دل جو ڪم آهي جنهن جو سواءِ اهل دل
 جي ڪو خريدار نه ٿي سگهندو ڇاڪاڻ ته ايهو آملهه مائڪ خزانو
 دل جي شهر سان تعلق رکي ٿو. محسوس ائين پيو ٿئي ته عظيم
 ايهو چيو ٿي بيدل فقير جي ڪلام لاءِ آهي جنهن کي حقيقت ۾
 سمجهڻ انهن جي وس جي ڳالهه ناهي جن جي دل هن درد کان
 خالي آهي. ليلي مجنون جو داستان جيڪو عربي، فارسي، سنڌي
 ۽ اردو نظم، نثر، بيت، غزل، ناول ۽ فلم جي صورت ۾ ظاهر ٿيو ان
 جو تفصيل هن ريت آهي.

عربيءَ ۾ قصه ليلي مجنون			
تفصيل	شاعر/محقق	عنوان	
سن ۳۰۰ھ ۾ قيس عامري جي عنوان سان هي قصه ڪتاب 'الشعر والشعراء' ۾ لکيو ويو. ابن قتيبه دينوري هن ڪتاب جو مصنف آهي.	قتيبه دينوري	قيس عامري	1
سن ۴۰۰ھ ۾ معروف محقق ابوالفرج علي بن الحسين بن محمد بن احمد القرشي الاصفهاني (۲۸۴ھ-۳۵۶ھ) هي قصه تفصيل سان جمع ڪري ڪتاب 'اغانى' جي	ابوالفرج علي	قيس و ليلي عامري	2

			زينت بنايو. وزير سلطنت ديالمة اسمعيل بن عباد جي توسط سان هي قصه ايران جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ٿيلجي ويو ۽ عارف معروف بابا طاهر همداني هن داستان عشقي کي داستان حب خالص ۽ عشق متبادل ڏنو آهي.
فارسي ۽ ۾ قصه ليليٰ مجنون			
1	حَبَّ خالص	بابا طاهر عريان همداني	ايران ۾ هي شاعر ”دوبيتي“ جي ڪري مشهور آهي سندس چيل ”دوبيتي“ ليليٰ و مجنون متعلق: چه خوش بي مهربانير دوسري که يکسر مهرباني در دوسري اگر مجنون دل شوریده ای داشت دل لیلی از آن شوریده تر بی
2	رخسار ليليٰ	رابعه بنت كعب خضداري	آل سبگتگين جي قديم ترين شاعرن مان آهي هن به ليليٰ مجنون متعلق هڪ قطعه چئي آهي جيڪا هن ريت آهي: دگر لاله در باغ ماوی گرفت چمن رنگ ارنگ مانی گرفت مگر چشم مجنون به بر اندرست که گل رنگ بر رخسار لیلی گرفت
3	مجنون عامري	محمد عوفي الطالقاني	هن شاعر به بيت ليليٰ مجنون متعلق هيئن چيا آهن:

			چنانم که مجنون عامر بود ز تیار لیلی به لیل و نهار وفادار مهر تو ام تازیم تو خوانی وفادار و خوانی مدار
4	بلبل و لیلی	منوچهری	ابوالنجر احمد منوچهری المتوفی: ۴۳۲ هـ جو شعر: بلبل بغزل طیره کند آغش را صل صل بنوا خره کند لیلی را
5	حسن و جمال لیلی	انوری	اوحّد الدین محمد انوری سلطان سنجر جي عهد سلطنت جو معروف ترین شاعر ۵۸۷ هـ ۾ وفات کیائین. لیلی و مجنون کی هیش یاد کیو اٿس کجاست مجنون تا عرض داده دریابد نگارخانه حسن و جمال لیلی را
6	مجنون و لیلی	شیخ سعدی	مشرف الدین بن مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی سال پیدائش ۶۰۶ هـ ۾ وفات ۶۹۱ هـ تا ۶۹۴ هـ هن جي تصنیفات مان ڪتاب گلستان ۽ بوستان کی ادب ۾ تمام اهمیت حاصل آهي لیلی و مجنون لاء چوي ٿو: ماهیچ ندیدیم و همه شه بگفتند افسانه مجنون لیلی زسیده

7	حكايت	مولوي رومي	جلال الدين محمد بن سلطان العلما بهاء الدين محمد بن حسين الخطيبي ٦٠٤هـ بلخ شهر ۾ ڄائو ۽ ٦٧٢هـ ۾ وفات ڪيائين. سندس چيل مثنوي معنوي معروف آهي. جنهن جا ٢٦ هزار بيت آهن. ليلي و مجنون لاءِ چيل سندس حكايت هيئن آهي. گفت باليلي خليفه کان توبلي کز توشد مجنون پريشان و غوي از دگر خوبان تو افزون نيستی گفت خامش چون تو مجنون نيستی
8	غزل	حافظ شيرازي	شب مجنون به ليلى گفت آنکجوب لي بهتا ترا عاشق شو پيدا دل مجنون نه خواهد شد. ميرزا قليچ بيگ اهو خيال هيئن توي بيان ڪري: عرب ۾ ثياقيس عاشق پنا گهڻا. مٿي ليلي. مجنون سدا ڪونه ٿئي
9	زلف ليلي	سلمان ساوجي	خواجہ جمال الدين بن خواجہ علاء الدين محمد سلمان ساوجي ٧٠٠هـ ۾ ساوه شهر ۾ ڄائو ۽ ٧٧٨هـ ۾ اُتي ئي وفات ڪيائين. ليلي مجنون کي هيئن ياد ڪيو اٿس: بوي صبح چو مجنوں صبا زجای بخت مگر کشاد دم صبح زلف ليلي را

18	ليلي و مجنون سهيلي	امير نظام الدين احمد	هن شاعر ۹۱۸ هـ ۱۰۱۸ هـ ۱۰۱۸ هـ کيو
19	ليلي و مجنون	ضميري	هي شاعر شاه طهماسب جو همعصر آهي
20	ليلي و مجنون	مقصود بيگ شيرازي	'تذڪره سامي' ۾ هن داستان جا ڪجهه شعر نقل ڪيا ويا آهن. هي شاعر سام ميرزا جو همعصر ٿي گذريو آهي.
21	ليلي و مجنون	مڪتبي شيرازي	هن شاعر سال ۸۸۶ هـ ۱۰۸۶ هـ ۱۰۸۶ هـ ۱۰۸۶ هـ داستان نظم ڪيو
22	ليلي و مجنون	مهدي	هن جو انتقال ۹۲۴ هـ ۱۰۲۴ هـ ۱۰۲۴ هـ ۱۰۲۴ هـ هن مثنوي جو ذڪر 'تحفه سامي' ۾ ٿيل آهي.
23	ليلي و مجنون	چپ نويس	'تحفه سامي' ۾ سام ميرزا هن جو ذڪر ڪيو آهي
24	مجنون و ليلي	نامي اصفهاني	هي شاعر سال ۱۲۰۷ هـ ۱۳۰۷ هـ ۱۳۰۷ هـ ۱۳۰۷ هـ فوت ٿيو
25	ليلي و مجنون	فوقي يزدي	هي شاعر شاه عباس دوم (۱۰۷۷-۱۰۵۲ هـ) جو همعصر آهي. 'تاريخ يزدي' ۾ آيتي مرحوم هن کي ياد ڪيو آهي
26	ليلي و مجنون	صبائي ڪاشاني	هن شاعر جو شعري مجموعو نيشنل لائبريري ايران ۾ رڪيل آهي. ۱۲۳۸ هـ ۱۳۳۸ هـ ۱۳۳۸ هـ ۱۳۳۸ هـ شاعر گذاري ويو.
27	ليلي و مجنون	عبدي بيگ شيرازي	'تذڪره هفت اقليم' ۾ هن مثنوي جو ذڪر ڪيو آهي.

28	ليلي و مجنون	کاتبي	
29	ليلي و مجنون	ثنائي	خواجہ حسين ثنائي مشهدي سال انتقال ۹۹۶ھ
30	ليلي و مجنون	هدايت الله رازي	شاه طهماسب ۽ شاه عباس جواصطليل دار
31	ليلي و مجنون	اشرف مراغي	
32	ليلي و مجنون	علي رضا تجلي شيرازي	هي شاعر يارهين صدي هجريء جي آخر ۾ حيات هو.
33	ليلي و مجنون	حکيم شفائي	المتوفي ۱۰۳۷ھ
34	ليلي و مجنون	سالر ترکمان	مرحوم تربيت پنهنجي ڪتاب: 'دانشمندان آذربايجان' ۾ هن جو ذڪر ڪيو آهي.
35	ليلي و مجنون	اسيري تربتي	هن جو ذڪر پڻ ڪتاب: 'دانشمندان آذربايجان' ۾ ملي ٿو.
36	ليلي و مجنون	کاشف شيرازي	همعصر شاه عباس اول. هن جو ذڪر 'تذکره نصرآبادي' و 'هفت پيکر' ۾ ملي ٿو.
37	ليلي و مجنون	نصيني کرمانشاهي	بحوال: 'دانشمندان آذربايجان'
38	ليلي و مجنون	قاسم خان بدخشي موجي	مرحوم تربيت پنهنجي ڪتاب ۾ ذڪر آندو آهي. شاعر آگري ۾ سن ۹۷۹ھ ۾ وفات ڪئي.
39	ليلي و مجنون	زين الدين	هن جو ذڪر ڪتاب:

	صاعدي خبوشاني	'قاموس الاعلام' ۾ ملي ٿو.
40	ليلي و مجنون حرفي	هن جو ذڪر ڪتاب: 'هفت اقليم' ۾ آيل آهي.
41	ليلي و مجنون ملا مراد بن ميرزا جلن	يارهين صدي هجريءَ جو شاعر، سندس ذڪر ڪتاب: 'قصص الخاقان' (تاليف ۱۰۷۷ھ) ۾ آهي.
42	ليلي و مجنون سيد حسن بن فتح الله	شاعر هيءُ قصو سال ۱۰۳۸ھ ۾ نظم ڪيو.
43	ليلي و مجنون ابو البركات لاهوري	ڪتاب: 'تذڪرہ روز روشن' ۾ سندس ذڪر موجود آهي.
44	ليلي و مجنون داود	هي شعري نسخہ لنبن جي ميوزم ۾ آهي.
45	چاه وصال شعلا اصفهاني	هي نسخہ ڪتابخانہ مجلس شوري ۾ موجود آهي.
46	ليلي و مجنون ناصر هندو	مرحوم تربيت هن جو ذڪر خير ڪيو آهي.
47	ليلي و مجنون روح الامين اصفهاني	هن شاعر يارهين صدي هجريءَ جي ابتدا ۾ ٿي گذريو آهي.
ترڪي زبان ۾ قصہ ليلي مجنون		
1	ليلي و مجنون علي شير نوائي (ولادت ۸۴۴ھ - وفات ۹۰۶ھ)	هي مخطوطہ ڪتابخانہ مدرسہ عالي سپه سالار ۾ آهي.
2	ليلي و مجنون سودائي	شاعر سال ۹۲۰ھ ۾ هي قصو نظم ۾ لکي پورو ڪيو.
3	ليلي و مجنون عبدالوهاب	هي شاعر سلطان سليم اول

		خيالي	جو همعصر آهي. هن جو ذڪر ڪتاب: 'قاموس اعلام ترڪي' ۾ ملي ٿو.
4	ليليٰ و مجنون	عيسيٰ نجاتي	شاعر سنه ۹۱۴ھ ۾ وفات ڪئي. احوال لاءِ ڏسو ڪتاب: 'كشف الظنون'
5	ليليٰ و مجنون	احمدي آذربائيجاني	ڏسو ڪتاب: 'دانشمندان آذربائيجان'
6	ليليٰ و مجنون	صالح بن جلال	شاعر سنه ۹۷۳ھ ۾ وفات ڪئي وڌيڪ تفصيل لاءِ ڏسو ڪتاب: 'كشف الظنون' و 'قاموس الاعلام ترڪي'
7	ليليٰ و مجنون	خليفه بن ابي الفرج بيضاوي	شاعر شافعي مسلڪ جو هو سن ۱۰۶۰ھ ۾ رحمت حق سان پيوست ٿيو.
8	ليليٰ و مجنون	حمدالله بن آقا شمس المتوفي ۹۰۹ھ	تفصيل لاءِ ڏسو ڪتاب: 'كشف الظنون'
9	ليليٰ و مجنون	شاهدي ادرنوي	سال ۸۸۱ھ ۾ قصي کي نظم جو روپ ڏنو بحوال: 'كشف الظنون'
10.	ليليٰ و مجنون	برسوي المتوفي ۹۳۸ھ	
11	ليليٰ و مجنون	فضولي	هي مجموع ۱۲۶۴ھ ۾ آستان ۾ چپيو ۽ نسخ قلمي نيشنل ميوزيم ايران/تهران ۾ آهن ۽ پنهي ۾ اختلاف آهي
12	ليليٰ و مجنون	سليمان چلبي	صاحب 'قاموس الاعلام'

			مطابق هن جون ۸ مثنويون چيل آهن.
13	ليلي و مجنون	سنان	هي شاعر سلطان بايزيد خان جو همعصر آهي
نوٽ: هي فهرست لغت نامہ علي اکبر دہخدا ج 14 تہران 1330 خورشیدی ۽ ”تاریخ ادبیات ایران“، تالیف ڊاڪٽر رضا زاده شفق مطبوعہ انتشارات آہنگ سال 1349 تابستان، تان تيار ڪئي وئي آهي.			
سنڌ جا شاعر			
48	غزل	بينش محمد صادق نصرپوري	نيسٽ فرق از محل ليلي دل مجنون ما اتحاد دوستان گل کرده اندر هر چمن
49	تتبع خمسہ نظامي	مشرف اصفہاني	مرزا حسين مقرب شاه طهماسب اول بن شاه اسمعيل اول زمان حڪومت ۹۳۰ھ تا ۹۸۴ھ ليلي و مجنون متعلق اشعار عاشق سگ یرغہ بود ميون آوازه بلند شد ز مجنون تاريخ وفات گرگ جيم است آش شب چله اش حلیم است چون کتب عشق جوش ميزد دلالت مگس خروش ميزد ليلي ز دريچہ تبسم میکرد پياري تکلم ماو تو برادران مو شيم همسايه اردک خمو شيم

50	غزل	مير غلام علي مائل تتوي	مقالات الشعراء: مير علي شير قانع مطبوع سنڌي ادبي بورڊ
سنڌي ۽ قصه ليليٰ مجنون			
1	قصه منظوم	ميان محمد نٿوي	سال 1871ع مطبع قاضي ابراهيم بمبئي مان ڇپيو.
2	قصه منظوم	سيد فاضل شاه	هي ٽي داستان بيتن جي صورت ۾ ڇپيل آهن جن کي
3	قصه منظوم	عرض محمد چانڊيو	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ مرتب ڪيو. ڪتاب 'مشهور سنڌي قصا' ڇپائيندڙ سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد 1964ع
4	قصه منظوم	مل محمود پلي	(عرض محمد چانڊيو جو ڇپيل قصو پهريون ڀيرو هريسنگ ۽ سنس پريس سکر مان 8 ڊسمبر 1921ع جي شايع ٿيو. مل محمود جو ڇپيل قصو پهريون ڀيرو سيد مثن شاه حيدرآباد مان شايع ڪيو)
5	ليليٰ مجنون	حاجي امام بخش خادم	غير مطبوع
6	ليليٰ مجنون	فقير علي محمد قادري	غير مطبوع
7	ليليٰ مجنون	نامعلوم	ڇپائيندڙ هيمنڊاس بڪ سيلر

			شڪارپور 1921
8	ليلي مجنون	مرتب هوتچند	سال 1921ع ۾ سکر مان شايع ٿيو
9	ليلي مجنون	نامعلوم	سال 1925ع پوکرداس ۽ سنس شڪارپور مان شايع ڪيو
10	ليلي مجنون	نامعلوم	سال 1926ع ۾ ڪراچي مان شايع ٿيو.
11	ليلي مجنون	نامعلوم	سال 1927ع ڪراچي مان ڇپيو (جريان نمبر 5 کان 14 تائين معلومات ڪتاب: 'مشهور سنڌي قصا' مرتب ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ ص 23 تان ورتل آهي.)
12	ليلي مجنون	خليفه حاجي عبدالله	سنڌي بيتن ۾ هي قصو شاعر سال ۱۲۸۰ھ ۾ لکيو بحوال: 'تذڪره لطفی' مصنف لطف الله بدوي 68-1967ع ڇپائيندڙ آر-ايڇ احمد اينڊ برادر س حيدرآباد
13	ليلي مجنون نظامي	مرزا قليچ بيگ	نظامي جي مثنوي جو ترجم سنڌي زبان ۾ ٿيل آهي بحوال: پاڪستان مين فارسي ادب (جلد پنجم) مصنف ڊاڪٽر ظهور الدين احمد ڇپائيندڙ اداره تحقيقات پاڪستان دانشگاه پنجاب، لاهور سال 1990ع

فارسي/اردو شاعر			
فارسيء ۾ قصء ليلي مجنون			
51	ملاقات ليلي بامجنون	سعادت يار رنگين سرهندي	شاعر سنہ ۱۱۷۰ھ ۾ ڄايو ۽ سنہ ۱۲۵۱ھ ۾ وصال ڪيائين. ڪتاب 'سرهند مين فارسي ادب' دهلي يونيورسٽي دهلي مصنف ڊاڪٽر اديس احمد
52	ليلي مجنون	مٿراداس	هي مثنوي بادلين لائبريري ۾ آهي ڪتاب جو سال ۱۰۵۵ھ آهي ڪتاب 'ادبيات فارسي ۾ هندوئن ڪا حصہ' ليکڪ ڊاڪٽر سيد عبدالله چيائيندڙ مجلس ترقي ادب لاهور 1967ع
53	ليلي و مجنون	عبدالله هاتفي	المتوفي (۹۲۷ھ/1521ع) هي مثنوي ۱۳ محرم الحرام ۱۱۴۸ھ جي لکيل آهي. هن جو ذڪر ڊاڪٽر محمد بشير حسين، فهرست 'مخطوطات شيراني' جلد اول ۾ ڪيو آهي جنهن کي اداره تحقيقات پاڪستان لاهور (طبع دوم) سال 1975ع ۾ شائع ڪرايو. هيءَ منظوم قصہ 1780ع ۾ هندستان ۾ ڇپيو.
54	چاه وصال	شمس الدين	هي مثنوي پنجاب

	ليلي و مجنون	سند لاهوري	يونيورسٽي لائبريري ۾ آهي هن منقش پياض جو اندارج نمبر 7287 آهي. مثنوي جا ڪل شعر ۱۹۹ آهن. (ڪتاب پاڪستان ۾ فارسي (ادب جلد سوم) از ڊاڪٽر ظهور الدين احمد، مطبوعه اداره تحقيقات پاڪستان دانشگاه پنجاب لاهور 1977 تان ورتل)
اردوءَ ۾ قصه ليليٰ مجنون			
1	ليلي و مجنون	عبدالله واعظ	گجرات جو شاعر آهي. مثنوي جو سال تصنيف ۱۱۹۶ھ
2	ليلي و مجنون	محبوب عالم	سال تصنيف ۱۱۰۶ھ، سالار جنگ جي ڪتب خانہ ۾ آهي.
3	ليلي و مجنون	رحمت	گجرات جو صوفي منش شاعر سال تصنيف ۱۱۵۰ھ
4 -	ليلي و مجنون	تقي علي خان هوس	غازي الدين حيدر جي دربار سان منسلڪ هو. مير حسن جو شاگرد هو. مثنوي جو سال تصنيف ۱۱۹۸ھ. سالار جنگ ۽ آصفيه ڪتب خانن ۾ مثنوي جا نسخ محفوظ آهن. سال 1896ع ۾ مطبع نامي مان هي مثنوي شايع ٿي.
5	بهارستانِ عشق	غلام اعزاز الدين نامي	هي مثنوي ٻن هزار شعرن تي مشمول آهي. تصنيف جو

سال ۱۲۱۳ هـ آهي نامي ۱۲۴۰ هـ پر انتقال ڪيو هن مثنوي جا ٻه نسخ ڪتب خان سالار جنگ ۽ هڪ نسخ ڪتب خان آصفيه ۾ آهي			
مير محمد حسين ڪليم جو فرزند: سندس چيل مثنوي جا ٽي هزار شعر آهن. تصنيف جو سال ۱۲۴۹ هـ آهي جنهن جو مخطوط ڪتب خان سالار جنگ ۾ آهي	امير تجلي	ليلي و مجنون	6
هي مثنوي قريب ۱۲۴۰ هـ جي تصنيف آهي.	شير محمد خان ايمان حيدرآبادي	ليلي و مجنون	7
نوٽ: هي معلومات ڪتاب 'گجري مثنويان' مصنف ڊاڪٽر سيد ظهير الدين مدني مطبوع گجرات اردو اڪادمي (حڪومت گجرات) گاندهي نگر، تان ورتل آهي.			
سال تصنيف ۱۱۴۶ هـ يا ۱۱۴۰ هـ	عاجز	ليلي و مجنون	8
سال تصنيف ۱۱۶۹ هـ، مطبوع 1860 ع	امير احمد	ليلي و مجنون	9
هي شاعر شاه عالم ثاني جي دور جو ۽ باشندو شاهجهان آباد جو آهي هن جي چيل مثنوي خسرو جي مثنوي جو ترجمه آهي.	خواجہ ياسين	ليلي و مجنون	10
يارهين صدي هجري آخر ۾ چيل مثنوي ۱۲۱۴ هـ ۾ لکي وئي آهي. انجمن ترقي اردو	محمد شريف درودي	ليلي و مجنون	11

		پاڪستان جي ادارہ ۾ موجود آهي	
12	ليلي و مجنون	عبدالله ڪمتر	۱۱۹۶ھ سال تصنيف
13	ليلي و مجنون	تجلي	نقش اول ۱۱۹۹ھ ۽ نقش آخر ۱۲۰۷ھ
14	ليلي و مجنون	هوس لکنوي	سال تصنيف ۱۲۱۲ھ ۽ ۱۲۲۲ھ جي وچ ۾
15	ليلي و مجنون	اعظم الدوله سرور دهلوي	
16	ليلي و مجنون	دلير	سال 1830ع کان اڳ تصنيف ٿيل آهي
17	ليلي و مجنون	عظيم دهلوي	بحواله خطبه 1854ع ازگارسان دتاسي
18	ليلي و مجنون	ولا	بحواله خطبه 1854ع ازگارسان دتاسي
19	ليلي و مجنون	-	نثر ۾ داستان مخزونہ عثمانيه يونيورسٽي، ارڙهين صدي عيسوي جي اڳياڙين ۾ ڇپيل
20	ليلي و مجنون	حيدر بخش حيدري	نثر ۾ تصنيف سال ۱۲۱۵ھ
21	ليلي و مجنون	نظير	نظم مسط جي صنف معشر ۾
22	باغ عشق	بيروني نرائڻ جهان	نثر ۾ تصنيف جو سال 1824ع
23	ليلي و مجنون	شمس لکنوي	نثر ۾ تصنيف ابوالفضل محمد تصديق حسين خان ڇپيل سال 1927ع
24	ليلي و مجنون	نسروان جي	ڊرامه

	مهران جي آرام		
25	ليلي و مجنون عرف پاڪ محبت	نسروان جي ڊرامه	
26	ليلي و مجنون	رونق بنارسي 1879ع ڊرامه	
27	سوانح قيس مفتون عرف ليلي و مجنون	حافظ عبدالله ڊرامه 1885ع	
28	مرقع ليلي و مجنون	مرزا هادي رسوا ڊرامه 1887ع	
29	فسانءِ معزون عرف ليلي و مجنون	نادر سردنوي محمد نادر حسين صديقي، ڊرامه	
30	ليلي و مجنون	دل لکنوي ڊرامه از محمد عزيز احمد خان	
31	ليلي و مجنون	نشر لکنوي ڊرامه 1931ع	
32	ليلي و مجنون	تصدق عظيم آبادي ڊرامه نگار تصديق حسين	
33	ليلي و مجنون	رياض دهلوي ڊرامه نگار رياض الدين احمد	
34	ليلي و مجنون	صادق سردنوي ڊرامه	
35	ليلي و مجنون	شري کرشن کتري ڊرامه 1960ع	
نوٽ: ماخذ: 'اردو کي نثري داستانين'. مصنف پروفيسر گيان چند مطبوعه قومي ڪونسل برائِي اردو زبان نئي دهلي 2002ع			
36	ليلي و مجنون	شيخ احمد گجراتي محمد قلي قطب شاه جي دربار ۾ هن ٻه مثنويون پيش ڪيون. ليلي مجنون جنهن جي مخطوطه جا 49 منتشر ورق پروفيسر محمود شيراني	

			کي مليا ۽ ٻي 'مثنوي يوسف زليخا' ڊاڪٽر جميل جالبی کي ملي جنهن جا پوڻا چار هزار شعر آهن. اها مثنوي مڪمل آهي.
37	ليلي و مجنون	محمد بن احمد عاجز	ليلي مجنون مثنوي (۱۰۴۶ھ/1636ع) جو بنياد هاتفي جي مثنوي تي رکيل پر عاجز اُنجو لفظي ترجمہ نہ ڪيو آهي. هاتفي فارسي مثنوي جي روايت مطابق تفصيل کان ڪم ورتو آهي. جڏهن تہ عاجز اُن کي حسب ضرورت مختصر ڪيو آهي. مثنوي ۾ ۱۶۴۱۸ شعر آهن.
ماخذ: تاريخ ادب اردو جلد اول مصنف ڊاڪٽر جميل جالبی مطبوعہ مجلس ترقي ادب لاهور			
مغل بادشاه			
55	غزل	بابر بادشاه	ظهير الدين محمد بابر بادشاه ۶ محرم ۸۸۸ھ جي ڄائو ۽ ۶ جمادي الاول ۹۳۷ھ جي فوت ٿيو. هن جي ڄم جو ماده تاريخ (شش محرم) ۽ وفات گفتش: فردوس دايمر جاي بابر بادشاه بابر رسيد ناله زارت، بگوش يار بخون و قوف يانت که ليلي درين ني است
56	ايضاً	همايون بادشاه	محمد همايون بادشاه بن

			<p>بابر پادشاه ولادت ۴ ذيقعد ۹۱۳ھ ۽ وفات ۱۵ ربيع الاول ۹۶۳ھ</p> <p>تاجن تودر جلوہ گري گشت، ازان رو وامتق پي عذرا شد و مجنون پي ليلي</p>
57	ايضاً	محمد عسکري مرزا	<p>محمد عسکري مرزا بن بابر پادشاه سال ۹۶۵ھ جي حج تي ويندي شام کان ڪجهه منزلون مڪه ڏانهن طئي ڪيائين ته روح پرواز ڪري ويس. کيس سندس پيءُ ڪامران پادشاه جي ڀرسان مڪه ۾ دفن ڪيو ويو. مجنون چو نظر ڪرڻ سوي ٿاڦه ليليٰ از ديدن او، ڪرد فراموش الم را</p>
<p>ماخذ: ڪتاب 'روضه السلاطين و جواهر العجائب' (تعليقات ص ۱۸۵) تاليف سلطان محمد فخرين محمد امير هروي تصحيح و تحشيه سيد حسام الدين راشدي سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد ۱۹۶۸ع.</p>			
38	ناول	عبدالڪليم شرر	<p>ليليٰ و مجنون جو قصو شاعري جي ميدان مان نڪري ڊرامه ۽ ناول نگاري تائين پهتو. ناول قيس و لبنې سال 1910ع ۾ دلگداز پريس لکنو مان شايع ٿيو. مصنف قيس جي قصه کي بيان ڪندي ص 81 تي بني عذره وٽ گفتگو لاءِ پهچي حضرت امام حسين (عليه السلام) قيس کي (نعوذ بالله) پنهنجو رضاعي پيءُ ڄاڻايو آهي ۽ پوءِ حسب</p>

<p>عادت و فطرت آل رسول ﷺ جي شان ۾ ويو آهي گستاخي ڪندو (لعنت الله عليه) ۽ قصه کي اجايو طول ڏئي 248 صفحن تي ختم ڪيو اٿس. ناول اردو زبان ۾ آهي اول کان آخر تائين ناول بي مزه آهي.</p>			
<p>اردو جي مشهور معروف ناول نگار جو هي ناول منهنجي والد بزرگوار مرزا حامد علي بيگ مرحوم جو پسنديده ناول هو جيڪو کيس ناول نگار پنهنجي دستخط سان موڪليو. ڪافي تلاش جي باوجود ناول دستياب نه ٿي سگهيو آهي. ان ڪري خيال آرائي ڪرڻ کان عاجز آهيان.</p>	<p>ايم اسلم</p>	<p>چشم ليلي</p>	<p>39</p>
<p>سال 1936ع ۾ هي فلم حيدرآباد ۾ هلائڻ لاءِ آندي وئي. فلم جو هيرو 'نثار' هو ۽ هيروئن 'مس ڪجن' انهن ڏهاڙن ۾ فلم هلائڻ جي پاس /اجازت نام حيدرآباد جو ستي ميجسٽريٽ ڏيندو هو. قاعدي مطابق هيرو 'نثار' اجازت نام لاءِ عدالت ۾ آيو جتي مرزا علي محمد بيگ (راڻو جوانو) سرشتيدار هو</p>	<p>فلم (اردو زبان ۾)</p>	<p>ليلي و مجنون</p>	<p>40</p>

<p>جنهن جي معاونت سان اجازت نامہ جاري ٿيو. هي فلم ڪافي عرصو حيدرآباد جي مدن سينيما ۾ هلي. پاڪستان ٺهڻ کانپوءِ مدن سينيما شمس سينيما جو روپ ورتو. اسٽيشن روڊ تي هن سينيما جو اوج هو. اڄ ان جا آثار به مٽجي چڪا آهن. هن فلم جو مشهور گانو هو. ليلي ليلي پڪارون ميں بن ميں ليلي موري پے موري من ميں بس اهوئي گانو هو جنهن کي ٻڌي فلم ڏسندڙ اوچنگارون ڏئي رئيندا هئا. پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ اردو ۽ پنجابي زبانن ۾ فلم ليلي مجنون هلي پر 'عمر مارئي' جهڙي شهرت ڪانه ٿي. فلم 'عمر مارئي' جا گانا تمام پرسوز هئا. فلم جو هيرو سيد حسين شاه فاضلاڻي هو.</p>			
--	--	--	--

اضافو:

هيءُ ڪتاب ڪمپوز ٿي تقريباً تيار ٿي چڪو هو جو اسان کي
مطالعي دوران سنڌيءَ ۾ لکيل 'قصه ليلي مجنون' متعلق هيٺيون
مواد مليو جيڪو ناظرين لاءِ عرض رکجي ٿو:

- ليليٰ مجنون (نظم) آخوند فقير محمد 'عاجز' (1846-16 جنوري 1918ع) بحواله اياز قادري: سنڌي غزل جي اوسر. ڀاڱو ٻيو ص 50-149 انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، ڄام شورو 1984ع.
- ليليٰ مجنون (ڏوهيڙن ۾) سيد حيدر شاهه حيدرآبادي (بحواله ايشا، ص 64).

هیر رانجهو

هي هڪ عشقيه داستان آهي۔ جنهن جو مرڪزي ڪردار هير آهي جيڪا هاڻوڪي پنجاب جي شهر جهنگ ۽ مظفر ڳڙه سان تعلق رکي ٿي. هير رانجهو جي عشق جو قصو جنهن پهرين بيان ڪيو آهي سو جهنگ شهر جو شاعر دامودر آهي۔ جنهن جو چوڻ آهي ته هو هن واقعي جو اڪين ڏٺو شاهد آهي۔ هن پنهنجي تحرير ۾ بڪرمي سنبت جو سال 1569 ڄاڻايو آهي جيڪو 1512ع جي مطابق ٻيهي ٿو.

دامودر جي لکت کانپوءِ پنجاب جي ٻين شاعرن به هن قصي ڏانهن ڌيان ڏنو جن مان وارث شاهه جي ۱۱۸۰ھ/1776ع ۾ ڇپيل ”هير“ کي وڌيڪ مشهوري حاصل ٿي۔ اها حقيقت آهي ته جڏهن به انهيءَ قسم جا داستان مختلف زبانن ۾ نظم يا نثر جي صورت وٺن ٿا ته ڪيتريون ئي اهڙيون ڳالهيون هونديون آهن جن ۾ اختلاف پيدا ٿيندا آهن. اهڙائي اختلاف هير رانجهو جي واقعي ۾ پڻ روئما ٿيا آهن۔ هي داستان فقط ايترو آهي ته لاهور جي شهر هزاره جو حاڪم مهمان نوازي ۽ احسان جو عادي هو. جنهن کي چارپٽ هئا جن مان چوٿون رانجهو هو۔ هڪ رات هن وٽ هڪ مسافر مهمان ٿي پهتو. جنهن پنهنجي سفر جا حالات ٻڌائيندي جهنگ شهر جي حاڪم جي ڌيءَ جي حسن جي تعريف ڪئي

جنهن جو نالو هير هو۔ تڏهن هير جي حسن جي خبر رانجهو جي
 ڪن پئي ته عشق جي غم ۾ هوش وڃائي ويهي رهيو آخر پيءُ
 جي وفات کانپوءِ پنهنجو ملڪ ڇڏي چناب ندي جي ڪناري
 آيايو پهتو۔ پاڻ کي دريا جي موجن جي حوالي ٿي ڪيائين ته
 هير جي پيڙيءَ جي ملاح جو پريان هي لقاءُ ڏٺو ته هن ڏانهن پيڙي
 چڪي آيو ۽ پيڙيءَ ۾ سوار ڪيائينس۔ پيڙي هير لاءِ سينگاريل
 هئي رانجهو غش ٿيو پيو هو۔ ڪنهن کي هن جي نالي نشان جي
 خبر ڪانه هئي۔ ملاح جي گهر واري هير وٽ پهتي ۽ ڏڪندي
 ڏڪندي کيس پيڙيءَ ۾ سٺل جوان بابت ٻڌايائين۔ هير
 غضبناڪ ٿي پيڙيءَ تي پهتي پر جيئن ئي رانجهو جي منهن تي
 نگاهه پيس دل هٿن مان نڪري ويس۔ پاڻو سان رانجهو کي
 جاڳائي اهڙي حالت بابت معلوم ڪيائينس۔ ورائيئين ته عشق
 جي آزار وڪوڙيو آهي۔ هير داستان ٻڌي چيس غم نه ڪر نه
 پنهنجي جان وڃاءِ۔ پوءِ رانجهو کي هير پنهنجي ماءُ وٽ وٺي آئي
 جنهن هن کي وٽان ۾ مال چاريندڙ ڪري رکيو۔ هير ۽ رانجهو جي
 هڪ ٻي سان محبت لکي نه سگهي آخر ڪار حاسدن هن کي
 قيد ڪيو قيد مان جان ڇڏائي رانجهو وٽ پهتي ته وري گرفتار
 ٿي سخت قيد ۾ پئجي وئي۔ انهن رقيب رانجهو جي قتل تي
 ڪم ٻڌي ۽ ڏاڍو زخمي ڪيائونس هو رانجهو کي ته ڪجهه نه
 ڪري سگهيا مورگو حسد وچان پاڻ ئي زخمي ٿي پيا۔

شهر ۾ ايا خبر جهنگ جي باه وانگر پکڙجي هير جي ماءُ ۽
 پيءُ تائين پهتي۔ هير جي ماءُ ۽ پيءُ ڄاتو ته رانجهو پاڻ پاڪ باز ۽
 صاحب عرفان آهي۔ پوءِ ٻنهي پاڻ ۾ صلاح ڪئي ته هنن ٻنهي
 جي شادي ڪرائجي۔ هن صلاح کي ٻڌندي هير جا ڀائر جوش ۾
 پرجي ويا۔ حالانڪ رانجهو جي ڪرامت اکين سان ڏسي چڪا
 هئا۔ هن ڪار خير کان پيءُ کي منع ڪيائون ۽ ٻي چال ائين چلڻ
 لڳا جو رنگپور ڏانهن قاصد کي روانو ڪيائون ته نورنگ سان هير
 جو نڪاح ٿي۔ نورنگ شاديءَ جي لاءِ چناب جي ڪناري وهان

وڳن سوڌو پهتو. نڪاح مهل جڏهن قاضيءَ هير کان مرضي معلوم ڪئي ته هير ورائيو ته آگاهه ٿي. آئون رانجهو جي ملڪيت آهيان ۽ ايهو شريعت ۾ جائز ناهي ته هڪ عورت جا ٻه شوهر هجن هڪڙي مياڻ ۾ ٻه تلوارون ڪيئن ٿيون اچي سگهن. مگر حاسدن مان هڪ وڪيل ۽ ٻن شاهدن ڪوڙي گواهي ڏني جنهن ڪري شاديءَ جون رسمون ادا ڪري ڪنوار گهوت جي حوالي ٿي. ڪنواريتن جيڪو ڪافي مال متاع ڏنو هو ان ۾ چوپايه جانور به هئا جيڪي رانجهو سان ريجهل ها اهي ٻين سان نه پيا وڃن ان ڪري رانجهو کي به گڏ موڪليو ويو. منزل تي پڇي نورنگ چاهيو ته هير کي هٿ لائي ته اوچتو هيبتناڪ آواز ٿيو ته ديو همسر نه ٿو ٿئي سگهي غيرت حوران حور نظير هير سان، اهو آواز ٻڌي نورنگ جا هوش خطا ٿي ويا ۽ هو ڦاٿين جي نقش وانگر بيحس وحرڪت ٿي پيو. وطن پهتو مبارڪون ورتائين مگر وصل جي غم کان دل ڇاڪ ڇاڪ هيس، رنگپور ۾ ڪڏهن ڪڏهن سير لاءِ هير ٻاهر ايندي هئي ۽ لڳ ڀڳ ڀرپوري عاشق معشوق جي ملاقات ٿيندي رهي نيٺ ايهو راز به کلي پيو ته خنجر ناز جي ڪٽل کي گهٽ لاءِ نورنگ تيار ٿيو. اها خبر پوندي ئي هير رانجهو کي لڳ ڀڳ ڀڄڻ ۾ پيغام موڪليو ته هن شهر مان هليو وڃ، رانجهو هير جو چيو مڃي درٻاري وڏي عرصي تائين قبول ڪندو رهيو. آخرڪار هير رانجهو ڏانهن رواني ٿي ۽ خفيه پيغام پهچائيندڙ کي به روانو ڪيائين. پيغام ۾ لکيائين ته اي منهنجي زخم عشق جا گهايل جوگين وارو لباس پهري طبيب ۽ ڦيٽو رکڻ وارو بنجي آءُ قاصد پهتو ۽ معشوق جو خط عاشق جي حوالي ڪيائين. رانجهو ڳيٽوان ڪپڙا پهري معشوق جي شهر ۾ جاءِ مسواڙ تي وٺي اچي رهيو طب ۽ تعويد ۾ مشهور ٿي ويو اتفاق سان هير جي پير ۾ ڪنڊو چپي ويو مگر هير هلايو ته نانگ ڏنگيو اٿم. ماڻهن نورنگ کي جوڳيءَ (رانجهو) جو ڏس ڏنو. جوڳيءَ ڏانهن هير کي نورنگ وٺي نڪتو جوڳي مريض کي تپاسي چيو

ته زخم جان وڃائيندڙ آهي. ٽي ڏينهن مون وٽ ڇڏيوس ته درد جو
درمان ڪريانس، جوڳيءَ وٽ نورنگ هير کي ڇڏي پنهنجي گهر
پهتو صبح جو آچي ڏسي ته نه جوڳي نه هير. هر طرف ويرانِي لڳي
پئي هئي. هنن جي پٺيان ساٿين سميت گهوڙو ڊوڙايعن پنهي جي
ويجهو ان وقت پهتا جڏهن هو پئي گڏ ڇانوڻ ۾ ويٺا هئا ته اوچتو
بگهڙ پنهي تي حملو ڪيو ۽ پئي رڙيون ڪرڻ لڳا جن کي ٻڌي
اوس پاس جا ماڻهو آچي گڏ ٿيا ظالمن (نورنگ ۽ انجا ساٿي) جي
مقابل ٿيا ۽ پنهي (هير رانجهو) کي قاضي وٽ پيش ڪيائون
قاضي پنهي ڏرين جو احوال ٻڌو ۽ نورنگ جو ثبوت شريعت
مطابق ظاهر هو. تنهن ڪري داماد کي وٺي ملي ۽ رانجهو گهايل
سيني مان آه ڪڍي، اوچتو شهر کي باهه لڳي وئي جنهن کان
ماڻهو حيران ٿي ويا. انهيءَ وقت قاضي هير کي نورنگ کان وٺي
رانجهو جي حوالي ڪيو ته ٻئي خوش ٿي ويا، پر پيهر نورنگ
ساٿ سميت آچي هير رانجهو مٿان ڪڙڪيو ۽ قهر مان هير کي
رانجهو کان ڪسي ورتائين. ۽ رانجهو کي چو ڪنيو ٻڌي تنل ريت
تي ڇڏي ويا ته ڀلي عاشق غم هجر کان هلاڪ ٿي وڃي، ۽ هير
کي وٺي پنهنجي ملڪ روانو ٿيو ان لشڪر ۾ جيڪو نورنگ
سان گڏ هو هڪ هٿيار ۽ نيڪ مرد هو جنهن جي درويشن سان
دوستي هئي. تنهن زبان کولي ۽ نورنگ کي چيائين ته هن ڪم ۾
تنهنجي لاءِ خير ڪونهي اڳرتون خيريت چاهين ٿو ته هن اسير
کي رها ڪر اهي اکر ٻڌي نورنگ نصيحت قبول ڪئي ۽ هير
رانجهو وٽ ان ريگزار ۾ جڏهن پهتي ته اُڃ جي شدت کان رانجهو
کي پوين پساهن ۾ ڏسندي رٿندي رٿندي سندس ڀر ۾ ڪري پئي
(ان وقت) خداوندي فرمان سان (حضرت) خضر هٿ ۾ پر نور آب
حيات کڻي پهتو ۽ جيئن ئي پنهي اهو نور جو پيالو پيئو ته پري
وانگر ماڻهن جي نگاهن کان پري ٿي ويا ۽ (حضرت) خضر وانگر
ٻئي اڃا تائين گڏجي سير پيا ڪن مگر اها حقيقت سواءِ
صاحبان ڪشف جي ڪنهن تي ظاهر نه ٿيندي

بيدل اگر باقي رهڻ ٿو چاهين ته عشق جي بارگاه ۾ جان جو
نذرانو ڏي تاڪ مرڻ بعد حيات جاويد ماڻي سگهين.

هير رانجهو جو مٿي ڄاڻايل داستان حضرت بيدل رحمۃ اللہ علیہ جي
اُن طويل قطع جو تڻ آهي جيڪا ۸۶ بند آهي ۽ مسط جي
طريقي تي ڇپيل آهي. علم عروض جي حدن اندر ايندڙ شاعري جا
جيڪي قسم آهن انهن مان مسط به هڪڙو قسم آهي جنهن
جي هر بند ۾ گهٽ ۾ گهٽ ٽي ۽ وڌ ۾ وڌ ڏهه مصرعون هونديون
آهن. آخر واري مصرع قافيه ۾ پهرين بند جي تابع ٿئي ٿي.

اسين جنهن نسخ جي تدوين ڪري رهيا آهيون اهو حضرت
بيدل رحمۃ اللہ علیہ جي فرزند محمد محسن بيڪس جو تحرير ڪيل آهي
جنهن جي ڪتابت جي تاريخ ۱۵ ذيقعد ۱۲۹۴ هه آهي.

هن تاريخي داستان جي اشاعت سنڌي ادبي بورڊ ڪراچي
پاران 1957ع ۾ ان ڪتاب ۾ ٽي جنهن جونالو 'مثنويات هير و
رانجهو' ۽ اُنجو مرتب حفيظ هوشيار پوري صاحب آهي. جنهن
کي بيدل رحمۃ اللہ علیہ جي قطع پير سيد حسام الدين جي ڪتب خانو مان
حاصل ٿي آهي. افسوس آهي جوان بابت ڪابه نشاندهي ناهي
ٿيل ته اهو نسخو ڪنهن جو لکيل آهي ۽ ڪڏهن لکيو ويو آهي.
ادبي بورڊ پاران ڇپيل مثنوي ۾ ۲۷۳ کان ۲۸۱ تائين آيل آهي
جنهن ۾ ڪا ترتيب برقرار رکيل ناهي. پر ايترو ضرور آهي ته
مذڪوره ڪتاب ۾ آيل مثنوين مان ضياءُ الدين ضيا، منشي
صاحب راءِ آزاد ۽ ولي محمد لغاري جي مثنوين جون اوڻايون
حفيظ صاحب ڪتاب جي ۸۸ کان ۹۱ تائين ڄاڻايون آهن
ليڪن بيدل رحمۃ اللہ علیہ جي قطع بابت هن جا پرايا آهن:

"مصنقات بيدل در زبان فارسي از لحاظ ذوق او درباره علم
تصوف داراي اهميت ميباشند، از آثار او هويد است که در
تصوف داراي مقام رفيعي بوده است، ولي از لحاظ شاعري پايه
او چندان عالي نمي باشد. در اکثر جاها اشعارش پست بوده
ولي در بعضي جاها اشعار خوب هم سروده است."

”قطعه“ طولاني ڪه بيدل درباره هير رانجهو سروده است
 بهترين نمونه اي از اختصار ميباشد. او از تفصيلات لا طائل
 صرف نظر نموده و فقط اجزاي مهم حكايت را بطرز خوبي
 بيان نموده است. اجزاي مختلف اين داستان كاملاً بايڪ
 ديگر مربوط و البته دريڪ قطعه اين ارتباط خيلي دشوار بود
 ولي او اين كار را خوب انجام داده است.“

ترجمو: ”فارسي زبان ۾ بيدل جي تصنيفات علم
 تصوف سان متعلق اُن جي ذوق جي لحاظ کان گهڻي
 اهميت رکي ٿي. سندس تصنيفات مان اها ڳالهه چٽي
 طرح ظاهر آهي ته هو تصوف ۾ تمام اعليٰ مقام جو حامل
 آهي. ليڪن شاعري جي لحاظ کان اُن جي سطح ڪجهه
 وڌيڪ بهتر ناهي. اڪثر هنڌن تي سندس اشعار هيٺين
 سطح جا آهن ليڪن بعض هنڌن تي هُن تمام سٺا شعر
 به چيا آهن“

بهرتر هو ته حفيظ صاحب هيٺين سطح جي شعرن جي
 نشاندهي ڪري ها جيئن ٻين لاءِ لکيو اٿس ته سندس اعتراض
 شايد قابل قبول ٿئي ها. بنان دليل جي دعويٰ ائين آهي ڇو هُو ۾
 تير اُڇلائڻ.

”هڪ ڊگهي قطع جيڪا بيدل، هير رانجهو جي متعلق
 چئي آهي، سا اختصار جو بهترين مثال آهي هن تفصيلات
 کان قطع نظر ڪري حكايت جي فقط اهم اجزا کي بهترين
 طرز سان بيان ڪيو آهي. هن داستان جا مختلف اجزا هڪ
 ٻي سان پوري طرح جڙيل آهن. البته هڪ قطع ۾ اهڙو رابطو
 برقرار رکڻ تمام ڏکيو ڪم آهي ليڪن هن اهو ڪم تمام
 حسن خوبي سان سرانجام ڏنو آهي.“

بيدل رحمۃ اللہ علیہ جي قطع جو قلمي مسوده جڏهن ڇپيل مواد سان
 پيڻيو ويو ته ۴۷ مصرع اهڙيون نظر آيون جيڪي بيڪس
رحمۃ اللہ علیہ جي ڪتابت ڪيل نسخہ جي مطابق نه آهن. حفيظ صاحب

هن قطعہ پر ڪا به ٿير ڦار ڪانه ڪئي آهي. اڳ ڪري ها ته جيئن
ٻين مثنوين لاءِ لکيو اٿس تيئن هن قطعہ لاءِ به لکي ها. اسان
حاشيه پر انهن مصرعن کي درج ڪيو آهي.

ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ ڪتاب سورٺ، راءِ ڏياچ ۽ هير
رانجهو جي ص ۱۳، ۱۴ تي لکيو آهي ته ”هير رنگپور (ضلعي
مظفر ڳڙھ) جي سيال سردار چوچڪ (پٽ جوت، پاڙو ڪوهلي)
جي ڌيءَ هئي جنهن کي پٽس ننڍڙي هوندي رنگپور جي ڪيڙي
سردار (آجو) جي پٽ (سيدا) سان مڱائي ڇڏيو هو. ڏيڏو نالي ذات
جو رانجهو شهر تخت هزاره (ضلعي گجرانوال) جي رئيس (ميان
موجو) جو ننڍو پٽ هو جنهن کي پٽس جي وفات بعد ڀائرن
ملڪيت مان بي دخل ڪري ڪڍي ڇڏيو. هنن ٻنهي ڳالهين پر
تضاد آهي. هير جي شادي نورنگ سان هير جي ڀائر سندس رانجهو
سان عشق جي ظاهر ٿيڻ ۽ هير جي پيءُ ماءُ جي رانجهو سان هير
جي شادي ڪرائڻ ڪري غصه مان ڪرائي. رانجهو کي ڀائرن
ملڪيت مان بي دخل ڪونه ڪيو هو بلڪه هن هير جي حسن جي
واڪاڻ مسافر کان ٻڌي گهر تڙ ڇڏي وڃي هير کي ويجهو ٿيو.

هير جو حسن مسافر جي زباني:

ستود حاکم آن شهر را به اولادش خصوص دختر اورا که بدمه رخشان
نه دختری که ظهور تجلی بنچون بنام هير مکی شان بکون و مکان

**هير جو ٻيڙيءَ ۾ غضبناڪ ٿي اچڻ ۽ رانجهو جي چمري
تي نگاهه پوڻ:**

چو دید چهره پر نور و حسن تقویش دلش ز دست شد و ماند در رخس حیران
بلطف کردش بیدار حال پر سیدش نمود را نجهن از درد عشق خویش بیان

قاضيءَ جو هير کي نورنگ جي حوالي ڪرڻ. رانجهو جو آه
ڪرڻ ۽ سڄي شهر کي باهه لڳڻ:

سپرد قاضي بانوي را بدا مادلش، کشيد رانجهو آه سينه سوزان
فتاد آتش في الفور درهمه شهري شدند مردم زين واقعہ عجب حيران
رانجهو جا پويان پساه، هير جو پهچڻ، حضرت خضر جو
بنهي کي آب حيات پيارڻ ۽ بنهي جو پرين وانگر غائب ٿي ويڻ:

ز تشنگي رمقي مانده بود را بجهن را، فتاد هير به پهلوش خسته و گريان
رسيد خضر بفرمان ايزد جان بخش، بکف ز آب حياتش پيالہ نور افشان
چو هر دو نوش نمودند آن پيالہ نور، ز چشم مردم گشتند چون پري پنھان
چو خضر آن دو يگانہ سوز در سيراند، ولي نباشد اين جز بر اهل کشف عيان

بیدل فارسي زبان ۾ چيل قطعہ کان علاوه هڪ ڪافي
”رانجهو جو عشق“ جي عنوان سان پڻ چئي آهي جيڪا هن ريت
آهي:

عشق دي لاوڻ ڪيتي، چوڙيس تخت هزار
چاڪ سڏاوندا، آپ لڪاوندا،
جهنگ سيالين رانجهو آيا، عبدیت دا منصب پایا،
اپنی خواهش دیولی، سرتی چاتا بار
گلی گلی وچ ڦیرا پاوندا، نال سیالین رمزان لاوندا
مک وچ مڙلی رکندا، ڪرندا درد پڪار
چوڙيس شاهي پھري گدائي، رانجهو رکندا خیال خدائي
عشق دي ونجهلی وچیندا، روئندا زارون زار
جوڳ ڪماوڻ ڪم جهیندا، ”انا“ الاوڻ دم اوھیندا
نعرہ نینھن مریندا، آپ ٿیا اظھار
ھویا ظاھر شاھ بھانہ انھین اوھویندا ڪر بھانہ
کيھي چال چلیندا بیدل رانجهو یار^۱

^۱ ڪتاب سنڌي شعر جي ڪسوتي ليکڪ پروفيسر لوڪو مل درياھي سنگھ
کيسواڻي ص 75۔

سيد عظيم الدين نٿوي، ضياءُ الدين ضياءُ ۽ ولي محمد لغاري
هن داستان ۾ عاشق و معشوق جو ساڳيو ئي حضرت خضر وارو
تذڪرو ڪيو آهي پر رڳو عتبات عاليات جي زيارت سان مثنوي
۾ واڌارو ڪيو اٿن جڏهن ته آزاد جي مثنوي نامڪمل آهي.

سنڌ جي شاعرن فارسي زبان کان علاوه سنڌي زبان ۾ به هن
داستان کي بيان ڪيو آهي جن ۾ خليفي نبي بخش ۽ حمل خان
لغاري جون چيل ٿيهر اڪريون ادبي لحاظ کان اهم آهن جيڪي
خليف نبي بخش صاحب جي رسالہ ۽ ڪليات حمل ۾ ڇپجي
چڪيون آهن. سيد حيدر شاھ ۱۲۹۰ھ/1873ع ۾ هي داستان
بيتن ۾ بيان ڪيو آهي جيڪي زبان ۽ بيان جي لحاظ سان
معياري حيثيت رکن ٿا. فقير ميان غلام علي مسرور بدوي پڻ هير
رانجهو جو داستان بيان ڪيو آهي. جيڪو بيدل رحمۃ اللہ علیہ جي پيروي
۾ هڪ قطعہ جي صورت ۾ لکيو ويو آهي. هي داستان ڪتابي
صورت ۾ سنڌي ادبي بورڊ 2007ع ۾ شايع ڪرايو آهي. ”هير
رانجهو (مثنوي)“ اُن جو ٽائٽل آهي جڏهن ته داستان مثنوي جي
بحرن تي نظم ڪيل ناهي. علم عروض مطابق مثنوي جا
مخصوص بحر آهن. تنهن ڪري هي داستان مثنوي جي دائري ۾
نه ٿو اچي. هير جي متعلق پهرين مڃيل شاعر پنهنجي مثنوي ۾
ڄاڻايو ته هير کي اُن جي ماءُ ۽ پيءُ زهر ڏنو. اهوئي بيان وارث
شاھ پنهنجي پنجابي ٻوليءَ ۾ جوڙيل داستان ۾ آندو جنهن جي
پيروي مسرور بدوي صاحب پڻ ڪئي آهي. پر زهر واري ڳالهه ۾
صداقت ڪانهي.

نٿو سنڌ جو اهو علمي مرڪز آهي جنهن کي علم و ادب جي
آماجگاهه چوڻ مناسب آهي. ايران ۽ هندوستان جا ڪيترائي
عالم، شاعر، اديب هن خط ۾ آيا ۽ پنهنجي علمي قابليت سان
مقامي صاحبان علم جي توجه جو مرڪز رهيا. مغلن جي دؤر
حڪومت ۾ انهن پاران جيڪي گورنر صوبه دار مقرر ٿي ايندا
هئا. اهي پڻ علم و ادب جا دلدار هئا. جن مان عهد عالمگير ۾

احمد يار خان يڪتا ۱۱۱۶ھ ۾ ٺٽه جو صوبه دار ٿي رهيو. هي وڏو صاحب علم ۽ شاعر هو. هن پڻ هير رانجهو جو قصو هڪ مثنوي ۾ نظم ڪيو آهي جيڪا مطبع مفيد عام لاهور ۾ سال ۱۳۲۷ھ ۾ شايع ٿي. پير سيد حسام الدين جي تحقيق مطابق يڪتا جي مثنوي جو تتبع جن سنڌ جي شاعرن ڪيو آهي مير عظيم الدين ٺٽوي، مير ضياءُ الدين ضيا ٺٽوي، شيوڪ رام آزاد سنڌي، نواب ولي محمد لغاري ۽ فقير قادر بخش بيدل آهن.

شاه فقير الله لاهوري آفرين پڻ هير و رانجهو جي داستان کي مثنوي ۾ نظم ڪيو آهي. هي لاهور ۾ ڄائو هو. جو به قبيله جي شاخ سان متعلق هو. لاهور ۾ ئي ۱۱۵۴ھ ۾ وفات ڪيائين.

فارسي زبان ۾ جنهن شاعر هن قصه کي پهرين نظم ڪيو آهي اهو باقي نالي شاعر آهي جنهن جو تذڪرو ڊاڪٽر ظهور الدين احمد پنهنجي تصنيف ڪيل ڪتاب 'پاڪستان ۾ فارسي ادب کي تاريخ' (عهد جهانگير سءِ عهد اورنگزيب نڪ) ۾ تفصيل سان ص 228 کان ص 232 تائين ڪيو آهي. مثنوي جي ادبي حيثيت بابت مولف ڪتاب جي راءِ آهي (ترجمو): ليڪن هي مثنوي فني ۽ لساني نقط نظر کان پخته ناهي. باقي جي قصه ۾ ۽ اصل قصه ۾ جيڪي اختلاف آهن اهي پڻ ڊاڪٽر صاحب ڏسايا آهن.

'هير و رانجهو' يا 'افسانه دلپذير' مثنوي جو شاعر سعدي آهي جنهن عهد شاه جهان بادشاه ۾ اها مثنوي لکي آهي. جنهن ۾ اصلي قصه جي تفصيلات کان ڪٿي ڪٿي انحراف ڪيو ويو آهي.

'هير و ماهي' مثنوي فارسي زبان ۾ مسيتا ولد حڪيم درويش لکي آهي. هن جو تخلص چنابي آهي. سنه ۱۱۱۰ھ ۾ شاعر اها مثنوي لکي آهي جنهن ۾ هن رانجهو جو نالو ماهي هن طرح ڄاڻايو آهي. 'رانجهو نسب است و ماهيم نام' هن مثنوي ۾ به جيڪي اختلاف آهن ان جي نشاندهي ڪئي وئي آهي.

ڪتاب 'ادبيات فارسي مين هندوئن کا حصه' جو مصنف

ڊاڪٽر سيد عبدالله آهي جنهن هير رانجهي جي قصي جي لکندڙ جو نالو منسا رام منشي ڄاڻايو آهي. جنهن ۱۱۵۷ھ ۾ قصي لکيو آهي. ڪتاب جي مصنف اهو نه ڄاڻايو آهي ته قصي نظم ۾ آهي يا نثر ۾.

وارث شاهه کانپوءِ پنجاب جا ۴۱ شاعر آهن جن هير جي عنوان سان هن قصي کي لکيو آهي.

بلوچي زبان ۾ هير رانجهو جو قصي چيل ناهي. البتہ غلام محمد بلاچاڻي مزاری سان هير و رانجهي جي حج جي زيارت کان شرفياب ٿيڻ جي روايت منسوب آهي.

اردو زبان ۾ سيد انشاء الله خان انشا واحد شاعر آهي جنهن هڪ غزل ۾ هير رانجهي کي هيئن ياد ڪيو آهي.

سنايڪ ڪهاڻي جو هير رانجهي کي
توايل درد کو پنجاڻيون نه لوڻ ليا

اردو نثر ۾ هير و رانجهي جو قصو مقبول احمد لکيو آهي. اهو ڪتاب مطبع فوق ڪا شي دهلي مان پهريون ڀيرو سال 1848/49ع ۾ سسئي پنهنون جي داستان جي ضميمي سان ۽ ٻيو ڀيرو برهم پريس دهلي مان سال 1878ع ۾ ڇپيو.

وقايع دلگير معروف بعشق صادق رانجهي وهير مثنوي جي صورت ۾ حافظ محمد عبدالله نظم ڪيو جنهن کي ٽيون ڀيرو محمد مڇو خان مطبع الهي شهر آگره مان مارچ سال 1899ع ۾ ڇپائي پڌرو ڪيو.

معشوقه پنجاب مصنف چوڌري افضل حق، هير رانجهي ليکڪ محمد اسلم اردو نثر ۾ وارث شاهه جي نظم جو ترجمو کان علاوه داستان منظوم هير، شاعر فضل حسين تيسر قسطوار روزنام ۾ ڇپيو جڏهن ته ميان محمد رفيق، وارث شاهه جي چيل منظوم داستان هير جو ساڳي ئي بحر ۽ وزن ۾ ترجمو ڪيو جيڪو ماهوار رسالو ماه نومبر شايع ٿيو.

عشقيہ داستانن ۾ دلچسپي رکندڙ انگريز صاحبان علم مان
مسٽر ايم لونگ ورٿ ڊيميز هير جي داستان کي غلام محمد
بلاچاڻي مزاری کان ٻڌي انجو انگريزي زبان ۾ ترجمہ ڪيو. سر
رچرڊ ٽمپل جي ڪتاب Legends of the Punjab ۾ اهو قصو
1884ع ۾ ڇپيو هو.

حڪايت حڪيم جان محمد تقريباً اها ئي آهي جيڪا
غلام محمد بلاچاڻي جي بيان ڪيل آهي. جنهن سر رچرڊ ٽمپل
سان ملاقات ۾ هن واقعي جي تصديق ڪئي.

مسٽر ايڇ اي روز جهنگ جي حاڪم هڪ زميندار کان هير
جو قصو ٻڌو جنهن کي سر رچرڊ ٽمپل انگريزي ۾ ترجمو ڪري
انگريزي زبان جي بمبئي مان شايع ٿيندڙ رسالہ Indian
Antiquary ۾ ڇپائي منظر عام تي آندو.

سر رچرڊ ٽمپل هير جي داستان کي انگريزي ترجمہ ڪري
پترو ڪيو جنهن کي جهنگ شهر جي رهواسي حافظ احمد ۹۰
بيتن ۾ بيان ڪيو آهي.

هير رانجهو جي شاديءَ جي قصہ کي سر رچرڊ ٽمپل پٽياله
شهر ۾ ٻڌو. هي داستان ۷۵۰ بيتن ۾ ڇپيل آهي. شاعر جي نالي
جي خبر ناهي.

ريورنڊ چارلس هير رانجهو جي حڪايت ايبٽ آباد شهر ۾
شير خان کان ٻڌي انگريزي زبان ۾ ترجمہ ڪري 1903ع ۾
پنهنجي ڪتاب Romantic Tales from the Punjab ۾ شايع
ڪيائين.

مسٽر جي ايس اوس بورن وارٿ شاھ جي ڇيل قصہ کي
انگريزي زبان ۾ ترجمہ ڪري The adventures of Hir جي عنوان
سان انگريزي زبان ۾ نڪرندڙ رسالہ Indian Antiquary ماه اپريل
1921ع کان اپريل 1923ع تائين ضميمہ جي صورت ۾ ڇپرايو.
مترجم داستان کي 32 بابن ۾ ورهايو آهي ۽ هر باب کي
مخصوص عنوان ڏنو اٿس.

ايڇ اي روز هيئر آسا سنگهه کي انگريزي ۾ ترجمو ڪري
Indian Antiquary ۾ سال 1925ع ۾ عوام آڏو آندو.

سردار محمد عبدالقادر آفندي پڻ هيئر رانجهو جو قصو
انگريزي زبان ۾ تصنيف ڪيو. مقدمه ۾ مصنف مير قمر الدين
منت دهلوي جي چيل مثنوي جو ذڪر ڪيو آهي. هي ڪتاب
سال 1917ع ۾ مدراس جي پريس ايس پي سي کي مان ڇپيو هو.
Folk Tales of Pakistan ۾ انگريزي ادب Nee Chtsirtican
پڻ The story of Hir کي شامل ڪيو آهي. هي ڪتاب اداره
مطبوعات پاڪستان شايع ڪيو هو. فرانسيسي زبان ۾ 1857ع ۾
پڻ هيئر جو داستان شايع ٿيو.

ڊاڪٽر موهن سنگهه ديوانه جي لکت مطابق مس دمیلو عربي
زبان ۾ هڪ نسخو هيئر رانجهو جي داستان جو ڏٺو هو جيڪو
دامودر کان اڳ جو لکيل آهي. جنهن جو هن انگريزي زبان ۾
ترجمو ڪيو. ڊاڪٽر موهن ايهو نه ڄاڻايو آهي ته مس دمیلو ڪير
هئي ۽ هن هن حڪايت کي ڪٿان حاصل ڪيو ۽ ڪڏهن
انگريزي زبان ۾ ترجمو ڪيو.

داستان ليليٰ و مجنون ۽ هيئر رانجهو جيڪي فارسي زبان ۾
حضرت بیدل رحمۃ اللہ علیہ نظم ڪيا آهن سي ۽ انهن سان متعلق مواد
اسان کي سنڌ ۾ علم وادب جي آسمان جي ماهتاب موسوي
گهراڻي جي ذي فهم صاحب قدر و منزلت سيد عبدالحسين شاه
موسوي صاحب کان دستياب ٿيو آهي جنهن جي پيش نظر اسان
هي مقدمه لکي وڃي پرايڊين.

ڪتاب 'هيئر و رانجهو' جنهن کي سنڌي ادبي بورڊ ڪراچي
1957ع ۾ ڪراچي مان شايع ڪيو هو اُنجو مرتب مرحوم حفيظ
هوشياري پوري صاحب آهي جنهن 94 صفحن تي ڪتاب جو
مقدمه لکيو آهي. مرتب ڄاڻايو آهي ته پاڻ هي مقدمه اردو زبان ۾
لکيو اٿس جنهن کي فارسي زبان ۾ مولانا محمد عابد شبير رح
منتقل ڪيو. مقدمه ۾ ڪافي محنت ڪئي وئي آهي. بهتر ٿئي
ها اگر مرتب فقط داستان وارا اشعار منتخب ڪري انهن تي

خيال آرائي ڪري ها ته ڪتاب وڌيڪ دلچسپ ٿئي ها. بهرحال
 اڄ کان تقريباً 52 ورهيه اڳ شايع ٿيل ڪتاب شايد ئي
 خواهشمندن جي هٿ لڳي. ٻيو ته مقدمه سڄو فارسي زبان ۾ لکيل
 آهي ته شاعري به فارسي زبان ۾ آهي. هن دور ۾ ڪير توحيدانهن
 توجه ڏي انهي ڪري حفيظ صاحب جي لکيل مقدمه مان ضروري
 مواد اسان مقدمه ۾ شامل ڪيو آهي ته هلندڙ ۽ ايندڙ وقت ۾
 صاحبان علم پنهنجي تحقيق سان من ڪو نئون تحفو سنڌي
 ادب جي نذر ڪرڻ جي سعادت ماڻين.

ميرزا فتح علي بيگ

ٽنڊو آغا حيدر آباد

10_06_2009

منتخب قصہ لیلی و مجنون

- 1 عشق بازان رتبہ دارند عالی بیگمان
قصہ ایشان بود احسن قصص اندر جهان
- 2 چون میان عشق بازان بود مجنون بے مثل
شرح عشق اوست مثل عشق او نادر بیان
- 3 مے کند راوی روایت اینکه در ملک عرب
بادشاهی بود عالی رتبہ و والا مکان
- 4 جملہ اسبابش مہیا بود لیکن خاطرش
سلیل فرزند بود از درخدائی انس و جان
- 5 بعد از فرط تمنا داد حق او را پسر
طالعش دیدہ منجم شد ز غم گریہ کنان
- 6 ماجرائی گریہ پُرسیدند گفت این نونہال
زود تریا بد ز صرصر عشق آسیب کربان

7 بود وضع آن پسر بگریستن بے واسطه
دمدم صبح و مسا از جوشش دل جاودان

8 تا که عمر او به ده ساله رسیده لیکن او
بود گریان بادل بریان میان مردمان

9 پس پدر او را سوي مکتب فرستاده که کاش
علم خواند راه عقل و هوش گیرد چون کسان

10 بود در مکتب دو صف هر دو مقابل یک دگر
در یکی صف کودکان و در دگر دوشیزگان

11 اتفاقاً قیس غمزده دران مکتب نشست
رو بروی دخت لیلی نام رشک گل رخان

12 مظهر نور مقدس دیده و از خود برفت
میل از هر دو طرف گردید در عالم عیان

13 استاد از بیم فتنه کرد آنها را جدا
عشق آنها را کشید از صبر تا آه و فغان

14 فاش شد درد دل آنها و مادر بانوی
مانع او گشت از مکتب بخانه ماند زان

15 پند داد او را که ای دخترز لوح دل تراش
نقش این هوس و مشور سوا بهشت اندر جهان

16 گفت لیلی اختیارم نیست کین آتش بسوخت
رخت عقل و هوش و صبر ای مادر ما مهربان

17 مسکن خود کرد بادیه مخوف هولناک
روز و شب کارش بودی جز بفریاد و فغان

18 لیلی آنجا بود بیدل قیس هم برزد بخاک
صد کتاب دانش و دین برفت از خانمان

ترجمہ:

- 1- هن پر کوشک ناهي ته عاشق وڏو مرتبور کندڙ آھن جن جو قصو جهان پر احسن القصص آھي.
- 2- جيئن ته عاشقن پر مجنون بي مثل هو ان جي عشق جو تفسير به سندس عشق وانگر بي مثل بيان آھي.
- 3- راوي روايت ڪري ٿو ته ملڪ عرب پر وڏي مان ۽ شان وارو بادشاهه هو.
- 4- هر شي موجود هيس پر بي اولادي هجڻ جي فڪر کان دل سان جنن ۽ انسانن جي پالڻهار جي در سائل هو.
- 5- گهڻي خواهش کان پوءِ رب پاڪ هن کي پٽ ڏنو جنهن جو ستارو ڏسي نجومين روئي ڏنو.
- 6- (بادشاهه جي) روئڻ جو سبب پيڇڻ تي چيائون ته هي نونهال جلد ئي عشق جي طوفاني هوائن جي انتهائي ڏڪن کي پهچندو.

- 7- اها حالت هيس جو بنان سبب جي اهو پت پيو رڻدو هو
دل جي جوش کان هر پل صبح ۽ رات جو.
- 8- تان جو اچي ڏهن ورهين جو ٿيو پر هو ماڻهن جي وچ ۾
ڦٽيل دل جي درد کان پيو رڻدو هو.
- 9- پوءِ ته پيءُ ان کي مڪتب ڏانهن آماڻيو ته ڪاش هي به
علم پڙهي ٻين وانگر عقل ۽ هوش جي راهه وٺي.
- 10- مڪتب ۾ ٻه صفون هڪ ٻي جي آمهون سامهون هيون.
هڪ صف ۾ چوڪرا ۽ ٻيءَ ۾ چوڪريون.
- 11- اتفاق سان ڏکائيل قيس ان مڪتب ۾ ويٺو. گل جهڙي
چهرې واري چوڪري ليليٰ جي سامهون.
- 12- جنهن جي نور جو جلوو ڏسي پاڻ ويڃائي ويهي رهيو.
ٻنهي پاسن جي اها حالت جڳ مشهور ٿي وئي.
- 13- استاد فتنه جي ڊپ کان ٻنهي کي ڌار ڪري ڇڏيو ته عشق
هنن کي صبر مان ڪڍي روج راڙي تائين پهچائي ڇڏيو.
- 14- هنن جي درد دل جو راز کلي پيو ۽ چوڪريءَ جي ماءُ
مڪتب ويڃڻ کان چوڪريءَ کي ويهاري ڇڏيو.
- 15- ڌيءُ کي وصيت ڪيائين ته تون پنهنجي دل جي صفحہ
تان هن نقش کي مٽائي ڇڏ عشق جي ڪري جڳ ۾ رسوا
نه ٿي.
- 16- ليليٰ چيو ته اهو منهنجي وس ۾ ناهي ڇاڪاڻ ته
منهنجي مهربان امڙ عشق جي باهه منهنجي عقل، هوش ۽
صبر جي لباس کي ساڙي ڇڏيو آهي.
- 17- پوءِ هانءُ ڌاريندڙ جهنگ ۾ وڃي گهر ڪيائين جتي
ڏينهن رات آهن دانهن سواءِ ٻيو ڪم نه هيس.
- 18- ليليٰ هتي هتي بيدل، قيس پاڻ کي لت ۾ لٽي سوين دانش
۽ دين جي ڪتابن کي ڇڏي بي گهر ٿيو.

قطعه در بیان عشق ہیر را نجھا

زہرچہ خامہ نویسند بنامہ دوران سوادِ حرفِ غمِ عشقِ خوشتر است بدان
نوشته اند چنان قصہ را نجھن و ہیر بخامہ صدق شامہ مور خانِ زمان
کہ بود شہر ہزارہ حوالیء لاہور بزیر حکمِ یکی حاکمِ نجستہ نشان
و را چہار پسر بود چار مین را نجھن کہ داشت عادتِ مہمان نوازی و احسان
شبّی مسافرِ آفاقِ کردمہ مانش
شد و نمود خبر از معائناتِ جہان

کشاد لب بصفّتِ جنگلی سیلانی کہ برکنارہ رودِ چناب ہست مکان
ستود حاکمِ آن شہر را بہ اولادش خصوصِ دخترِ اورا کہ بدمہ رخشان
نہ دخترِی کہ ظہورِ تجلیءِ بچون بنامِ ہیر مسی شدہ بکون و مکان
چو گوش کرد از دوحسنِ ہیر را را نجھن زہوش رفت غمِ عشقِ را گزید بجان
پس از وفاتِ پدر ترکِ ملکِ خویش گرفت
رسید بر سرِ رودِ چناب تشنہ دہان

بدان آن خیال که خود را رساند آندو آب گفند خود را در آب رود موج زنان
ز دور دید چو ملاح کشتیء هیرش بسوی کشتیء خواندش سوار کرد بر آن
درون کشتی، هودج پی نشین هیر بفرش دیا آراسته بود چون رضوان
از آن نشین پرسید نام دوست شنید برو غنود، نشد مانعش کدام انسان
رسید کشتی آن روی آب، زن ملاح
بخانهیر بیامد ز بیم جان لرزان

بگفت قصه آن مرد خفته در هودج رسید هیر بر آن خفته از غضب جوشان
چو دید چهره پرنور و حسن تقویمش دلش زدست شد و ماند در رخ حیران
بلطف کردش بیدار حال پرسیدش نمود را نهجمن از درد عشق خویش بیان
بسر عاشقیش برده پی بظاهر گفت مخور مخور غم نان نان کسی دهدت که جان
بسوی مادر همراه خود بیاوردش
که این غریب شود گاو میش را چوپان

حواله کرد بدو گلگه بانی گامیش پپاس هیر همان لحظه مادرش شادان
چو سر بسیر نمودی بسوی سبزه زار پپای خویش نمودی ره طلب آسان
بیانند رقیبان خبر ز واقعه اش بحبس ماند از آن مدتی بت نازان
ز حبس یافت نجات و گرفت راه شتاب بسوی را نهجمن آن غمزه چو سروروان
دگر بشورش افتاده جمله خویشانش
مقیدش نمودند سخت تر چندان

میان بسته رقیبان بقتل را نخبین چست زدند زخم فراوان بحکم آن حیران
نگشت کارگر آن زخمها بر آن عاشق شدند جمله مجروح آن حسد کیشان
میان شهر چو این قصه عجب شد فاش یقین فزود به دل والدین هیر از آن
پدر و مادر آن نازنین بدانستند که هست را نخبین خود پاکباز با عرفان
بیک دگر بنمودند مشورت که کنیم
قران زهرهء روشن بمشتری رخشان

ازین مقدمه اخوان هیر جوشیدند اگرچه دیده کرامت از آن بچشم عیان
شدند مانع زین کار خیر والد را بجهتجوی دگر کس بسته چست میان
به "رنگ پور" فرستاده قاصد خود را نموده عقد به "نورنگ" آن جفا ورزان
برای شادی، نورنگ بر کنار چناب رسیده با همه اسباب جنگلی و سامان
بوقت عقد چو قاضی ز هیر کرد سوال
جواب داد که من ملک را بجهنم می دان

بشرع جائز نبود دو شوهر و یک زن بیک نیام فلگدن دو تیغ را نتوان
اقامت سه کس از حامدان بکذب نمود یکی وکیل بایجاب دو گواه بر آن
پس از ادای مراسم، عروسی از خسرو وداع کرد و داماد شد بشهر روان
بدو بداد پدر هیر بس جهاز^۱ و متاع علاوهء گله گامیشها سپرد بدان
ولی چو گلهء گامیش بود بی را نخبین
بدان عشیق نمی شد روانه بادگران

بناگزیر بخوانند مرد عاشق را روانه شد برقیبان میان غم حیران
 چو آرمیده بمنزل تمام مردم شب دراز ساخته نورنگ "دست با جانان
 برو بهیبت زد بانگ هیر حور نظیر که دیو جفت نگرود بغیرت حوران
 زهوش رفت از آن بانگ هولناک آمد چو نقش قالین بیخس و حرکت آن نادان

رسید در وطن و تهنیت بدادندش

ولی دلش ز غم یاس جفت با حرمان

به رنگ پور شدی گاه گاه هیر برون برای سیر و تماشا بسوی قبلهء جان
 بحقیه بود ملاقات آن دو عاشق زار بگشت فاش پس از چند روز قصهء شان
 بگشت عازم قتل آن قتیل خنجر ناز سیاه باطن نورنگ خارج از ایمان
 نهان پیام فرستاده هیر با رانجهن که شو مسافر زین شهر در سواد جهان
 برفت رانجهن و سرگشتگی قبول نمود

بر آمد او را مدت کثیر در هجران

روان نمود پس از مدتی بسویش هیر یکی رسول بملکتوب خود ز خلق نهان
 درو نوشته که ای زخم عشق ما خورده لباس خود را رنگین چو جوگیان گردان
 بیاد مسکن خود را به رنگ پور گزین بطب و افسون، افسانه شو بعالمیان
 مگر نبود جایی میان رانجهن و هیر که داد هیر بقاصد از آن سیاح نشان

رسید قاصد آورد نامهء معشوق

بدست عاشق داد و بشد براه روان

بجامه رنگین چون جو گیان بشهر نگار رسید را نجهن و گرفت جا اجاره در آن
بعلم طب و رقی شد علم در آن موضع دواش شافی و افسونش دافع الاحزان
چرا که مس کفِ مردِ پاکباز آمد مفید تر ز تدابیر صد مسیح زمان
باتفاق درون پای هیر خار خلید شد از بهانه آن زخم، آن پری نالان
که مار ناگه ما را گزید یعنی عشق
گزند زد بدل و جان من چه زخم گران

تمام مرد "نورنگ" را نشان دادند بسوی جوگی کافسون گری است فیض نشان
بوی جوگی چون برد هیر را نورنگ بگفت جوگی کوراست زخم جان ستان
ولی سه روز گذارید پیش ما او را که خوانم افسون هر وقت سازمش درمان
گذاشت هیر بجوگی بخانه شد نورنگ گریختند بشب هر دو آن محن سامان
علی الصباح چو نورنگ بر درِ جوگی
رسید دید تہی خانه، منزل ویران

پئی تعاقب ایشان سوار شد فی الحال چو مردِ والہء حیرت زده بچند کسان
رسید بر سر ایشان بحالتِ کہ بہم بدند سایہ نشین ہر دو نوگل خندان
چو گرگ بر رمہ یک بار حملہ آوردند شدند ہر دو غزال از زیاب در افغان
نغان ایشان در گوشِ مردمان چو رسید قتادہ خلق ز کی زود تر بمیان
شدند مانع آن ظالمانِ فدا آزار
پیش قاضی بردند آن قضیہ شان

پس از مافعه احوالِ جانبن چو شد ثبوتِ دعوی نورنگ حسبِ شرع عیان
 سپرد قاضی بانوی را بدامادش کشید رانجمن آهی ز سینهء بریان
 فتاد آتش فی الفور در همه شهری شدند مردم زین واقعه عجب حیران
 گرفت قاضی فی الحال بانو از داماد حواله عاشق فرمود بهر دفع زیان
 از آن سواد بهم دیگران دویار انیس
 نهاده روی بسوی بکام دل شادان

رسید باز برایشان بخیل خود نورنگ ربود هیر ز رانجمن بتعدی و سلطان
 بسته بازوی رانجمن بریگ تفته گذاشت که تا هلاک شود عاشق از غم هجران
 ببرد هیر بخود بسته خسته و دلریش نهاد رو بره ملک خویش آن نادان
 میان خیل یکی مرد بود هشیاری که بود مشرب او دوستی درویشان
 زبان کشاد بنورنگ با طریق صلاح
 کزین معامله بهبودگی نگرد دهان

اگر تو میطلبی خیر کارِ خود بگذار همین اسیر بر آن شیفته دل و بیجان
 چو گوش کرد ازان مرد خادم العشاق صلاح نیکی نورنگ شد مطیع بجان
 قبول کرد نصیحت همان نصیبت گو رسید هیر به رانجمن بدشت ریگ روان
 ز تشنگی رمقی مانده بود رانجمن را فتاد هیر بیپهلوش خسته و گریان
 رسید خضر بفرمان ایزد جان بخش
 بکف ز آب حیاتش پیاله نر افشان

چو هر دو نوش نمودند آن پيالء نور ز چشم مردم گشتند چون پری پنهان
چو خضر آن دو یگانه هنوز در سیر اند ولی نباشند این جز بر اهل کشف، عیان
بمیر "بیدل" در عشق گر بقا خواهی
که بعد مرگ بیابی حیات جاویدان

تم قصیده: هیر و را نجهن که از کتاب کلان توارخ کشیده در نظم مختصر آورده شد.

ڪتابيات

1- قرآن مجيد مترجم مولانا فرمان علي صاحب ڇپائيندڙ پير محمد ابراهيم ترست ڪراچي.

سنڌي ڪتاب

- 1- مشهور سنڌي قصا (ٻاهريان قصا ۽ عشقيه داستان): مرتب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، ڇپائيندڙ سنڌي ادبي بورڊ سال 1964ع
- 2- مشهور سنڌي قصا (سورٽ - راءِ ڏياچ ۽ هير رانجهو): ايضاً، سال 1976ع
- 3- سنڌي شعر جي ڪسوٽي: پروفيسر لوڪومل ڪيسواڻي، آفتاب پرنٽنگ پريس حيدرآباد، سال 1946ع
- 4- تذڪرو (جلد ٽيون): لطف الله بدوي، آرايچ احمد برادرس حيدرآباد، سال 52-1953ع
- 5- ديوان بيدل: سيد عبدالحسين موسوي، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد، سال 1954ع
- 6- مثنوي هير رانجهو: غلام علي مسرور بدوي، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد، سال 2007ع

فارسي ڪتاب

- 1- تذڪره مقالات الشعرا: تاليف مير علي شير قانع تنوي، مقدم و تصحيح و حواشي سيد حسام الدين راشدي، سنڌي ادبي بورڊ ڪراچي سال 1957ع

- 2۔ تذکرہ تکلمہ مقالات الشعراء: تالیف مخدوم محمد ابراہیم خلیل تنوی، بتصحیح و حواشی سید حسام الدین راشدی، سندھی ادبی بورڈ کراچی، سال 1958ع
- 3۔ مثنویات ہیر و رانجھا: حفیظ ہوشیار پوری، سندھی ادبی بورڈ کراچی 1957ع
- 4۔ لغت نامہ: علی اکبر دہخدا، ج 14 تہران 1330 خورشیدی

اردو کتاب

- 1۔ پنج البلاغہ: مترجم علامہ سید ذیشان حیدر جواد:
- 2۔ حماسہ حسینی: آیت اللہ شہید مرتضیٰ مطہری، دارالثقافتہ اسلامیہ پاکستان
- 3۔ اسلام میں مقام قرآن و عترت: آیت اللہ شیخ علی شاہ وردی، مصباح القرآن نرسٹ لاہور
- 4۔ گفتار دلنشین: مولانا روشن علی نجفی، رحمۃ اللہ بک ایجنسی کراچی
- 5۔ قیس و لبتی: عبدالحلیم شرر، دگلڈز پریس لکھنؤ، سال 1910ء
- 6۔ مرقع لیلیٰ و مجنون: مرزا محمد ہادی رسوا، مجلس ترقی ادب لاہور
- 7۔ ادبیات فارسی میں ہندوؤں کا حصہ، ڈاکٹر سید عبداللہ، مجلس ترقی ادب لاہور، سال 1967ء
- 8۔ پاکستان میں فارسی ادب کی تاریخ، ڈاکٹر ظہور الدین احمد، مجلس ترقی ادب لاہور، سال 1974ء
- 9۔ گجری مثنویات: ڈاکٹر سید ظہیر الدین مدنی، گجرات اردو اکادمی گاندھی نگر، سال 1990ء
- 10۔ اردو کی نثری داستانیں: پروفیسر گیان چند، قومی کونسل برائے اردو زبان نئی دہلی، سال 2002ء
- 11۔ سرہند میں فارسی ادب: ڈاکٹر اورلیس احمد، شعبہ فارسی دہلی یونیورسٹی دہلی
- 12۔ تاریخ ادب اردو: ڈاکٹر جمیل جالبی، مجلس ترقی ادب لاہور
- 13۔ اردو دائرہ معارف اسلامیہ، ج ۱۸، زیر اہتمام دانش گاہ پنجاب، لاہور، 1985ء

قطعه تاريخ از: ميرزا دبیر حسين بیگ

ياد رهجي ويئي تن جي روز محشر تئين وفا
تي ويا نابود سي جن عاشقن تي ڪئي جفا
روض عشق افلاڪ تان عيسيٰ چيو ڏسندي دبیر
روض عشق هير رانجهو ليليٰ مجنون ٿيو صفا

171 - 2180 = 2009

هڊيو

هيءَ ڪتاب ڪمپوزنگ جي آخري مرحلي ۾ هو ان وچ ۾
سپاجهڙي سنڌ جي سنڌي شاعرن جي فارسي چمنستان
دواوين ۽ ڪلياتن جي گلستان ۾ ڦيرا پئي پاتم. شاعرن
جتي جتي ليليٰ مجنون جي تلميح شعرن ۾ آندي آهي اهي
گل چونڊيندو ويس ته هڪ خاصو گلدستو تيار ٿي ويو.
مناسب سمجهيم ته شعرن جو هي گلدستو ڦارئين جي نذر
ڪيان. پر جيئن ته هن عشق جي باغ جو سرچڻهار حضرت
بيدل بادشاهه آهي تنهن ڪري پهرين بيدل سائين ليليٰ
مجنون جي تلميح ۾ جيڪي حسن ازلي جا گل اشعار جي
صورت ۾ متعارف ڪرايا آهن اهي آڻجن. اچو ته پهريون
بيدل سرڪار جن ليليٰ مجنون جي مجازي فساني ۾ عشق
حقيقي جا جيڪي سبق ڏنا آهن اهي هئين سان هنڊايون پوءِ
ديگر شعراء جي شعري گلن جو واس وٺون.

ميرزا فتح علي بيگ

14_08_2009

ظهور کرده کمال بی چون زهر تشبیه به شکل موزون
بمون است لیلی بمون است مجنون که رو نمودار مثال فرخ
وَلَه

لیلی و مجنون جمله بهانه است فسانه نزد اهل حقیقت
او بود که برخویش ز خود جلوه کنان بود بهم این بهم آن شد
وَلَه

شیرین مظهر حسن جمالت، شد فرباد یقین پامالت
لیلی مطلع نور کمال، مجنون بسته موئی تو بس^①

① فقیر قادر بخش بیدل: دیوان منهاج الحقیقت، مرتب ڈاکٹر خضر نوشاهی، بیدل
یادگار کامیٹی، 2007 ع

• خدايار خاني ميان محمد سرفراز خان

بود مجنون اگرچه داشت جنون
نيم مست از شراب مشرب ما
وله
کجا ز ياد رود عشق ليلي از مجنون
که اين سخن سوي استاد دردبستان گفت
وله
چون مجنون در جنون عشق ليلي
دل شوریده شيدای تو باشد
وله
گر او را همچو ليلي حسن دادند
سرا مجنون صفت ديوانه کردند^۱

• مير حسن علي ملقب به 'سرکار دولت مدار' بن مير نور محمد
خان بن مير مراد علي خان (المتوفي: ۲۶ ربيع الاول ۱۲۹۵ هـ)

اگر آن نازنين ساز و تماشا راه صحرا را
نمايد همچو مجنون بي خبر از خویش ليلي را
وله
مرا ز دوری تو پشت خم چو مجنون شد
قدت چو قامت ليلي لطيف و موزون است
وله

عشق‌بازی دیگر و عشق حقیقی دیگر است
همچو مجنون در پی لیلی دودن مشکل است^۱

• میرعلی شیر قانع نتوی (۱۱۴۰ هـ. ۱۲۰۳ هـ.)

به مجنون در رخ لیلی نموده
اگرچه خویشتن مقصود بوده
نه بوده غیر مجنون کام لیلی
چه شد گر بود او بدنام لیلی

• شیوک رام 'عطارد' تتوی (المتوفی ۱۱۹۶ هـ.)

کوپکن در کوه نالیدی اگر دیدی مرا
گر شنیدی حال من مجنون به بامون می گریست
هیچ می دانی که این سیل روان از بهر چیست
هست آن آبی که دشت از حال مجنون می گریست^۲

رضوی سادات

• سید جان محمد شاه متخلص به 'میر' روهڑی (المتوفی ۱۱۶۷ هـ.)

یکزمان لیلی نیند از دور آغوشت برون
گرشوی مجنون بدشت دلکشائی بیخودی
وله

آفتاب حسن لیلی سرزد از حبیب دلت
همچون مجنون می نهی سر در بیابان تابکی

^۱ میر حسین علی خان تالپور: "دیوان حسین"، به کوشش دکتر نعمت الله ایران زاده، دانش ۸۲ پاییز ۱۳۸۳، مرکز تحقیقات، فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد

^۲ میرعلی شیر قانع تتوی: "مثنویات و قصائد قانع" بمقدمه سید حسام الدین راشدی، سندی ادبی بورده، ۱۹۶۱ ع

^۳ 'دیوان عطارد': تصحیح و مقدمه سید خضر نوشاهی، مجله سفینه ۱۳۸۳ ش، لاهور

وله

ای عشق تو دانی پس آئین جهان بانی
چو لیلی شهری هم مجنون بیابانی

وله

بیا مطرب بیا ای روح مجنون
که لیلی کرده دل در سینه ام خون

وله

دلیم مجنون صحرا کرد وحشت سر بدنالش
گه سیر مقاماتش تماشا میکنم حالش

وله

محمل لیلی بدنالش چو مجنون میدود
میر گر دیوانه را سردر بیابان کرد عشق^۱

- میر ذوالفقار علی شاه 'شیدا' تتوی (المتوفی: ۱۶ رمضان المبارک ۱۲۵۲ھ)

گذر بر کوچه لیلی است مجنون بے خبر مگذر
بزن کر خوش ندارد ناله، زنجیری زنجیری^۲

- سید امام بخش شاه 'قدوی' (المتوفی: ۱۳۰۶ھ)

چون مجنونم بعشق حسن لیلی
پسندیدم بیابان محبت^۳

^۱ سید جان محمد شاه، رضوی 'میر': 'دیوان میر'، مقدمه و تصحیح و حواشی دکتر محمد اسحق ایرو، ناشر سکھر ہستاریکل سوسائٹی، ۲۰۰۱ء
^۲ مخدوم محمد ابراہیم خلیل تتوی: تکملہ مقالات الشعراء، بتصحیح و حواشی سید حسام الدین راشدی، سندھی ادبی بورڈ کراچی، ۱۹۵۸ء

ایضاً^۳

• خواجہ آدم صفی اللہ 'صفی' مجددی مشہور بہ 'قیوم جہان'

پری خوابی کہ من دیدم نمی گنجد بتعبیری
شود مجنون مصور گر، کشد رنگش بتصویری^۱

• میر صابر علی شاہ شکر الاهی تتوی (المتوفی: ۱۲۸۶ھ)

مجنون نیم کہ شکوہ کنم از فراق یار
من 'صابرم' کہ صبر بجور و جفا کنم

• مخدوم محمد ابراہیم 'خلیل' تتوی (المتوفی: ۱۳۱۷ھ)

از جنون عشق آن لیلی چون مجنون برنگشت
گرچہ دل را داد عقل عاقلان پندی دگر^۲

• محمد عارف 'صنعت'

بہ غمزہ دیدہ لیلی کہ دل ز مجنون برد
سیاہ نرگس شہلای این گلستان است

• نواب غلام محمد خان لغاری تاجپوری (المتوفی: ۱۲۷۹ھ)

ہر کسی کو بہ دست عشقش رفت
ہم چو لیلی فدای مجنون است

^۱ مخدوم محمد ابراہیم خلیل تتوی: تکملہ مقالات الشعراء، بتصحیح و حواشی

سید حبیب الدین راشدی، سندھی ادبی بورڈ کراچی، 1958ء

^۲ ایضاً

وله

سر آشفه تر دارد ز بهر دیدنش لیلی
بسودای سر زلفش طرا مجنون نخواهد شد
وله

عشق من از عشق مجنون نیست کمتر ای رفیق
جز تو ای جانان نه دارد خاطر یار شفیق^۱

پیران پاگاره

سید علی گوهر شاه 'اصغر' ۴ رجب ۱۲۳۱ هـ - ۱۱ جماد الاول
(۱۲۶۳)

لیلی محمل نشین چون شد روان
اندر این دشت چو مجنون مانده ام^۲

پیر حزب الله شاه 'مسکین' (۱۸ شوال ۱۲۵۸ هـ - ۴ محرم
۱۳۰۸ هـ)

پای مجنون راه صحرا را بیماید ز عشق
تیشه فرهاد آخر کوه خارا بشکند
وله

همچو مجنون ام بی لیلی وشی
دشت مجنون کوهسار من بمن^۳

^۱ دیوان غلام: با مقدمه دکتر نسی بخش خان بلوچ، سندهی ادبی بورد حیدرآباد،

۱۹۵۹.

• پير علي اصغر شاه

زگرد ره نوردیها نسیم وادائ لیلی
طید درخاک و خون مجنون گریبان چاک برخیزد^۵

^۵ پير حسام الدين راشدي: 'سند جو هڪ محسن گهراڻو' (مقالو) ڏسو ڪتاب: ڳالهيون
ڳوٺ وٽن جون، انجمن تاريخ سنڌ، ڪراچي، حيدرآباد 1981ع، ص 600-618 ۽
ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: 'تكملة التكملة'، آرٽس فيڪلٽي علامہ آء آء قاضي ڪيمپس،
سنڌ يونيورسٽي، جام شورو 2007

منتخب قصه لیلی و مجنون

عشق باز آن ترنم وارنده عالی بیکان
قصه ایشان بود احسن قصص انجمن
چو میان عشق با بود چون بی مثل
شیخ عشق اوست مثل عشق او و او بریان
هی کند لایزال بهایت اینده در ملک عرب
بارشاهی بودگی مرتبه و والا مکان
جمله به بالمش هم با بود لکن خاطرش
سایل فتنه نر بود از در حقایق انس و جان
بعد از فرود قنار داغی او را پس
طالعش دینه چشم شد نغم گهر کنان
ماجرای گهر پرید ننگ است این نوبت
بود و فتح آن پس به پلستین پیوسته
تا که غیر او ده سال مرید لیلین او
پس پند را بر او بگفتند نه کاش
بود در کتب و صفیه هر دو سبیل یکه گهر
اتفاقاً قیس نمره و بران ملک نشست
نظم نوزدهوی ریده و از خود برفت
او شد و اندر بیم فتنه کرد آنها را جدا
فاش شد و پروردگار آنها و مادر بالایی
پند داد و او که ای و دختر بلخ دل تراش
گفت لیلی اختیار نیست این آتش نشوت
مکن خود کرد با زنده خوف و لنگ
لیلی آ بجا بود و بی دل
صد کتاب و انش و
قیس هم به نر و بنگاک
دین برفت از خانان

سبحان الله !

مراقب الحروف مسکین مسرور طالب و زمانه شکار پر ریشه

قصیده در بیان عشق و مهر و انجمن

مهر چه مقامه نولید بنامه دهر
نوشته اند چنان و عشق را چن و مهر
که بود شهر مهره و دلی لا و مهر
و اچار پس بود چار من را انجمن
شبی سافه آفاق کرد میمالش
لشاد لب در صفت جلیکی سیالانی
ستود عالم آن شهر را با و لاوش
نذ خدی که ظهور بر بجای بیچون
چو گوش نه از احسن مهر را انجمن
پس از وفات پور ترن ملک خوشتر
بدان خیال که در دهر ساند آفر و آب
ملاح لشی مهر را بود و دوست و لش
و دل نشیته بود دج بی نشین مهر
از ان نشین مهر سید نام دوست شنید
سید نشیته آفری آب و زن ملاح
گلنت فقه آفر و خفته در مهر دج
چو دید چهره پرنور و حسن قوی عشق
بلالت کردش بیدار حال پر سیدش
بسته شایسته برده بی بظالم لفت

سواد حرف غم عشق خوشتر بران
بنامه صفت شاه مهر خان زمان
بن بر حکم بلی حکم خسته نشان
که داشت دولت مهران زاری و احسان
شد و نمود خیرانه محاسنات چنان
که بر کماله رو و جناب هست مکان
خضوع و خسته او که بود پیشان
بنام مهر پس می شده بکن مکان
نموش پیش عشق اگر بد چنان
رسید مهر را و چناب نشسته لبان
فکده خور و آرب رو دج مهران
بسوی نشیته خاندش سوار کرد بران
بفرشت و بیار آهسته بود چرخان
برو غنود و نشد مافق لایم نشان
بجانه مهر بیلد نموشیم بالمران
رسید مهر را آن عفته از غنص چنان
دلش نر دست شد و ماند در هر چنان
نموش ازین اندر عشق خوشتر بیان
مهر نموشم نان نان کایه و دج کایه

بسوی مدرسه و خود زیاده
سودن نریب شود کلاوش و انجمن
حکامه کرد بد و کلامه بانی گام میش
گلنت پس چنان محظه مادرش نشان
چو رسد بسوی نفوذی بپوشی نشان
بیار خدیش نفوذی معرفت آسان
بیافشند سر میان خدیش را قعاش
چو بس ماند اند و مدتی بت نایان
و گم نه چسب بیا فتنه نجات نین شتاب
بسوی انجمن آن غنوه چو سر و روان
و گم نشووش افتاده جلد خدیشانش
معدن بنده و نشت تر چندان
میان بکشت تیران بکشت انجمن جست
نوشته اند که آن غنصه بر آن عاشق
میان شهر چو این قصه عجب شد عاشق
یعنی نفوذ و بدل والدین مهر انان
پدر و مادر آن زن بد آنستند
کسبست ما انجمن خود پاکیزه با عروان
پیدا کرد این نمودن شوق که کنیم
چنان نه مهره روشنی بفرشت نشان
انجمن مقرب از ان بپوشیدند
لا و دیده که لفت از ان بچشم بیان
شده خدایه زن نام خدش والد ما
بچشم خدی و گم لب بکشت چنان
بزرگمهر نموشد و قاصد خدش
نمود و غنص نموشد آن چنان مهران

به بسته بانه و اینچنین بوی گفت گذاشت
 که تا بداند شود عاشق از هم و عشاق
 ببرد هیر بخود بسته خسته و دلش
 نهاده مرد و بر ملک خویش آن ناز
 میان خیل یکی مرد بود و هوشیاری
 که بود و هوشیاری او دوستی درویشان
 تا با کشاد بنورنگ با خیرین صلاح
 که این معامله ببود و نگردد دهان
 اگر تو می طلبی ضیاع کار خود بگذارد
 همین اسیر بدان شیفه دل و بی د
 چرا گوشت که از آن مرد خادم عشاق
 صلاح نیکی نورنگ شده طبع بجان
 قبول که نصیحت همما نصیحت کرد
 رساند هیر بر اینچنین بهشت هرگز روان
 تر تشنگی هر مقلی مانده بود و اینچنین را
 هر سید خضر بفرمان این در چای بخش
 به هر دو نوش نمودند آن پیاله نادر
 چه خضر آن دو بیکانه هنوز در سیرند
 و میس بیدل در
 که بعد مرگ بیایی
 حیات جاودان
 عشق که با خیرین

قصه

نسخه منتخب هیر و اینچنین از دست قاضی پروت
 عفی عنه

الزام سکین مسرور
 تاریخ شعبان ۱۳۴۳ هـ مطابق ۱۹۶۵
 قیام اربعه هفت بهیمه شام
 اولاد و ذریه لیدر مسرور

قصیده در بیان رفتن پسر و راجی

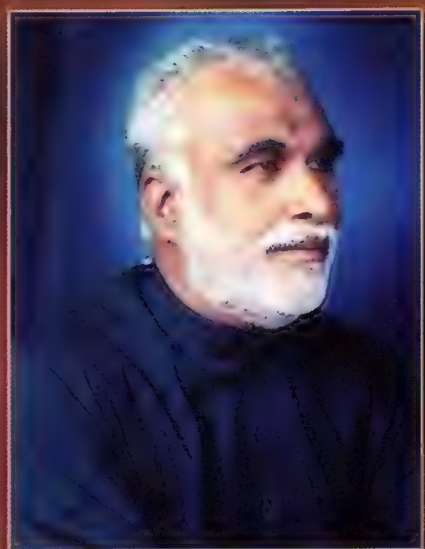
ز سر چه خامه نویسد بنامه دوران	سواد حرف غم عشق خوشتر است بهر آن
نوشته اند چنان قصه عشق را بخی پیر	خامه صدق شمامه مورخان زمان
که بر دشت پیرانه حوالی لاسور	بزرگم کی عالم بخسته نشن
و راجی پسر رود فارس را بختی	اگر داشت حادث همان از این واقعا

شبی خفا فراق کرد بهمانش
شد و نکرد خضر از معانیات همان

کشت و بخت چهل سیالان	که بر نر ره رود و بیست مکان
ستود عالم آن شهر آباد شد	ضعف و فقر او را که بد مذقنا
نه دختر کی که طوری خلی سخن	بنام پسر کسی شده کهن مکان
چو گوشتش از دهنش برآید از آن	از شمشاد غمت غم عشق را از این مکان

پس از وفات پدر ترک ملک و گشت
رسید بر سر رود چابش نه بهان

	<p>رسید خضر نو مان از د جان بخش بنز آلی تش بیاه ز رفتن</p>	
<p>چو هر د و نوش نمودن بیاه چو خضر آن دو گیاه نمودر سیرند</p>	<p>ز چشم مردم شسته قرن پر بیاه ولی با شسته زنا جز بر بیاه</p>	
	<p>بیم سید در عشق رقا خورای که به آری بیای حیات جاویدان</p>	
<p>تم قصه سپهر و رانجن که از کتاب نوارین کشید</p>		
	<p>در نظم مختصر آورده</p>	

ميرزا فتح علي بيگ شاهد

بیدل یادگار کامیٹی

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لُڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻَ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

آنتي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا بوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرنڊڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪڙ جاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪڙ جاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وٽن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن کا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائين. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ، پُڪار سان
تشبيه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو
آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

ڄڻ ڄڻ جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڏين ٿا؛
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهچڻ ڇڏين ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اٿي، هي بم-گولو،

جيڪي به کڻين، جيڪي به کڻين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،
جنهن ڀرڻ ۾ رات ڪيا رات، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽
عمل جو دور آهي، ان ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني
آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين
محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج
۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن
سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پڻ سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)